

บทที่ 5

บทบาทผู้หญิงในวรรณคดีชาดกกับชาดกที่แต่งในประเทศไทย ที่ช่วยสื่อการสอนของพุทธศาสนา

ดัง เป็นที่ทราบกันว่าชาดกมีลักษณะ เป็นเรื่องเล่า หรือนิทานที่สอดแทรกด้วยคติธรรม
คำสอนตามหลักพุทธศาสนา ผู้อ่านหรือฟังชาดกจะได้ทราบถึงคำสอนของศาสนาไปพร้อมกับได้รับ
ความสนุกเพลิดเพลิน บทบาทผู้หญิงที่ปรากฏในวรรณคดีชาดก และชาดกที่แต่งในประเทศไทย
นอกจากจะเป็นส่วนประกอบหนึ่งของ เนื้อเรื่องที่มีตัวละครหญิง เป็นผู้แสดงบทบาท เพื่อดำเนินเรื่อง-
ราวของชาดกแล้ว วรรณคดีชาดกและชาดกที่แต่งในประเทศไทย ยังได้ใช้บทบาทผู้หญิง เป็นสื่อ
ในการแสดงหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาอีกด้วย โดยลักษณะคำสอนที่ปรากฏมีลักษณะทั้งที่
เฉพาะเจาะจงต่อบทบาทผู้หญิงโดยตรง และที่เป็นคำสอนทั่วไปแต่มีส่วนเกี่ยวข้องกับบทบาท
ผู้หญิงจากจำนวนเรื่องชาดกที่ศึกษา อาจแยกประเด็นคำสอนได้เป็น 8 เรื่อง คือ

คำสอนเรื่องต้นเหตุแห่งทุกข์

คำสอนเรื่องความกตัญญูทดแทน

คำสอนเรื่องกรรมและผลของกรรม

คำสอนเรื่องสภาวะชีวิต

คำสอนเรื่องการคบมิตร

คำสอนเรื่องความรัก

คำสอนเรื่องหลักการครองเรือน

คำสอนเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับผู้หญิง

คำสอนแต่ละเรื่องมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

คำสอนเรื่องต้นเหตุแห่งทุกข์

บทบาทผู้หญิงที่อรรกภชาตกได้เน้นกล่าวเป็นประเด็นหลักประการหนึ่ง คือ ผู้หญิงเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ภัยมาสู่บุรุษ แต่ในชาดกที่แต่งในประเทศไทยมีปรากฏกล่าวถึงเพียงส่วนน้อย คำสอนตามหลักพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องเนื่องกับลักษณะการเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ของผู้หญิง ที่ปรากฏในอรรกภชาตกและชาดกที่แต่งในประเทศไทยนั้น อาจแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ

ลักษณะที่ 1 ผู้หญิงเป็นต้นเหตุของความลุ่มหลง ซึ่งทำให้เกิดความทุกข์ตามมา ผู้ที่ได้รับทุกข์เพราะลุ่มหลงในผู้หญิงมักได้แก่ ผู้ชายทั่วไป ตัวอย่างชาดกที่แสดงคำสอนในลักษณะนี้ เช่นเรื่อง วิสสาสโกชนชาตก (3. เอกนิบาต เล่ม 3: 134) กล่าวถึงราชสีห์ตัวหนึ่ง เพราะความหลงใหลในสตรีเพศ จึงวางใจเลี้ยร่างกายนางเนื้อตัวหนึ่งที่เจือยาพิษเป็นเหตุให้ถึงแก่ความตายพระโพธิสัตว์ในเรื่อง ได้กล่าวคติสอนใจไว้ดังนี้

...ชั้นชื่อสีเหน่านพวกอื่นไม่ควรกระทำ...ไม่พึงวางใจในผู้หญิงที่ไม่คุ้นเคย แม้ในผู้ที่คุ้นเคยก็ไม่พึงวางใจ ภัยย่อมมาจากความวางใจ เหมือนนัยมาถึงสีหะ เพราะแม่เนื้อ...

นอกจากคำสอนที่มุ่งชี้โทษของผู้หญิงโดยตรงแล้ว ในชาดกบางเรื่องอาจแสดงคำสอนเกี่ยวกับเรื่องอื่นแต่มีผู้หญิงเป็นต้นเหตุของคำสอนนั้น ตัวอย่างเช่นเรื่อง ทลัญญาชาตก (3. สัตตนิบาต เล่ม 9: 29, 33) กล่าวถึงคำสอนเรื่องการรักษาสัจจะเป็นสิ่งอันหาได้ยากยิ่ง บุคคลเมื่อกระทำได้แล้ว ไม่พึงเสียใจในการกระทำนั้น เนื้อเรื่องชาดกกล่าวถึงพระเจ้ามัททวะ ได้ประทานอัครมเหสีให้อยู่กับบุตรชายของปุโรหิตคนหนึ่ง ผู้หลงใหลในนางมากเป็นเวลา 7 วัน แต่เมื่อครบกำหนดคืนสองกลับหลบหนีไปด้วยกัน ทำให้พระเจ้ามัททวะตรอมพระทัย ประชวรด้วยความอาลัยในมเหสี แพทย์หลวงจะรักษาอย่างไรพระราชาก็ไม่หายจากอาการประชวร จนพระโพธิสัตว์ราชบัณฑิตต้องแสดงธรรมเตือนพระสติ พระเจ้ามัททวะจึงทรงเห็นแจ้งและหายจากการประชวร ข้อความคำสอนตอนหนึ่งมีดังนี้

...หญิงนี้จะหาความพิณาศให้แก่เธอเฉพาะในบัดนี้ก็หาไม่ได้... แม้เมื่อก่อนก็เคยอาศัยหญิงนี้จวนจะตายเพราะโรคตรอมใจ แต่รอดมาได้เพราะอาศัยบัณฑิต...ชั้นทั้งหลายไม่รักษาคำพูดไว้ คำที่พูดออกมานั้นย่อมไร้ผล อนึ่ง คำพูดที่บุคคลได้ให้บัญญัติว่าเรา

จักให้สิ่งนั้น สิ่งนี้คงมีแล้วให้ตามที่บัญญัติไว้ ไม่อยากได้อันสิ่งนั้นคืน นั้นแหละท้อยากกว่าการกลืนดาบ และยากกว่าคำพูดว่าเราก็กินสิ่งนั้นสิ่งนี้ เหตุอันทั้งหมดทำได้ง่าย...

บทบาทผู้หญิงเป็นเหตุแห่งทุกข์ลักษณะที่ 1 นี้เป็นลักษณะที่มักปรากฏในชาดกที่แต่งในประเทศไทย แต่ก็มีเพียงส่วนน้อยเนื่องจากเนื้อเรื่องของชาดกที่แต่งในประเทศไทยไม่นิยมกล่าวดำเนินโทษผู้หญิงดังเช่นอรรถกถาชาดก เท่าที่ปรากฏตัวอย่างชัดเจนเช่นเรื่อง สุธนชาดก (5. เรื่องที่ 2 : 28, 61) พระพุทธเจ้าได้ทรงเล่าชาดกเรื่องนี้เป็นอุทาหรณ์แก่ภิกษุผู้กระสันรูปหนึ่ง โดยตรัสภักษิตสาธอนก่อนเล่าชาดกว่า

...นักปราชญ์แต่ก่อนอาศัยมาตุคามเป็นเหตุไม่เอื้อเพื่อต่อสมบัติ และบิดามารดาไม่คิดต่อชีวิตของตน ได้ความลำบากยากเข็ญเพราะเห็นแก่มาตุคาม...

และเนื้อเรื่องชาดกตอนหนึ่งกล่าวถึง เมื่อพระสุธนโพธิสัตว์ออกติดตามนางมโนรัตรา มาเป็นเวลาถึง 7 ปี 7 เดือน 7 วัน ได้รับความทุกข์นานัปการ จนราทีงออกมาด้วยความสลัดใจว่า

...เราอาศัยผู้หญิงจึงมาละทิ้งพระบิดามารดาผู้มีอุปการะมาเสีย ได้มาเสวยทุกข์ลำบากอย่างใหญ่ครวนี้ เราจะไปทางไหนได้แล้ว พระบรมโพธิสัตว์เจ้าก็เกิดความสังเวชสลัดใจอยู่ดังนี้...

ตัวอย่างชาดกที่แต่งในประเทศไทยอีกเรื่องหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าผู้หญิงเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ ได้แก่เรื่อง สังขปัตตชาดก (5. เรื่องที่ 41: 732-785) กล่าวถึงพระสังขปัตตโพธิสัตว์เมื่อได้ทราบกิตติศัพท์ความงามของนางรัตนวดี ก็ออกเดินทางจากเมืองของตนข้ามน้ำข้ามทะเลไปเพื่อต้องการอภิเษกกับนาง แต่ด้วยบุญกรรมตามมาให้ผล ทำให้เรือแตกพระโพธิสัตว์ต้องว่ายน้ำฝ่าอันตรายต่างๆ ในทะเลอยู่เป็นเวลาหลายวัน ภายหลังพระโพธิสัตว์ยังถูกท้าวร้ายจนดาบอดได้รับทุกข์เวทนายิ่งนัก ในชาดกเรื่องนี้นอกจากจะแสดงถึงบทบาทผู้หญิงที่เป็นต้นเหตุแห่งทุกข์แล้วเนื้อเรื่องยังได้แสดงคำสอนเกี่ยวกับเรื่องกรรมและการให้ผลไว้ด้วยหลายตอน

อนึ่ง การยกโทษลำบากหรือทุกข์ยากเพื่อผู้หญิงในชาดกที่แต่งในประเทศไทยนั้น ถือว่าเป็นการแสดงความเข้มแข็ง และความสามารถของพระโพธิสัตว์ กับเป็นการให้ความสำคัญต่อเรื่องความรักระหว่างหนุ่มสาว มากกว่าเป็นการแสดงโทษของผู้หญิงที่ทำให้ชายลุ่มหลงจนเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ตามแนวความคิดของอรรถกถาชาดก

ลักษณะที่ 2 ผู้หญิงเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ เนื่องจากเป็นลักษณะปกตินิสัยประจำเพศ กล่าวคือ ผู้หญิงมีนิสัยมักเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่นโดยเฉพาะเพศชาย อรรถกถาชาดกได้กล่าวถึงโทษของผู้หญิงในลักษณะนี้ไว้อย่างมาก และเน้นย้ำเป็นคาสอนเตือนสติชายไว้เป็นพิเศษใน อิติวัรรค ตัวอย่างเช่นเรื่อง อสาคมันตชาดก (3. เอกนิบาต เล่ม 2 : 541) ดังคาสอนคนหนึ่งความว่า

...ฉันชื่อว่าหญิงส่วนมากในโลก ไม่รู้จักยังพวกนางไม่มีเวลา (ชอบเขต) ทั้งกำหนดหนักทั้งคนอง เหมือนไฟกินได้ทุกอย่าง...หญิงเหล่านั้นเจ้าเล่ห์ช่างหลอกลวง เป็นบ่อเกิดแห่งความโศก เป็นเรือนโรค เป็นตัวอุบาทว์ กระจ่าง เป็นเครื่องผูกมัด เป็นบ่วงมฤตยู ชอบซ่อนเร้น ชายใดวางใจในพวกนาง ชายนั้นเป็นคนเลวในหมู่คน...

ในจำนวนอรรถกถาชาดกทั้งหมดที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องบทบาทผู้หญิงนี้ ชาดกที่กล่าวถึงโทษของผู้หญิงไว้มากที่สุด ได้แก่ กุณฑลชาดก (3. อสีตินิบาต เล่ม 16: 279, 287) ได้แสดงคาสอนเตือนสติชายในเรื่องผู้หญิงเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ไว้ตอนหนึ่ง ดังนี้

...บุคคลรู้แล้วว่า หญิงทั้งหลายไม่มีพอ อ่อนโยน พุดเพราะ เต็มยากเสมอด้วยแม้ว่ามีแต่ทำห่าลุ่มจม ก็พึงเว้นไปเสียให้ห่างไกล...บุรุษผู้ลู่อามางแห่งหญิงนั้นย่อมถูกตีเคียนทั้งโลกนี้และโลกหน้า กรรมของตนกระทบเข้าแล้วก็มีความคิดหีบ ย่อมจะไปพลั้ง ๆ พลาด ๆ โดยไม่แน่นอนเหมือนรถที่ลาซึ่งพาไปผิดทาง...

เนื้อหาคาสอนที่กล่าวถึงโทษของผู้หญิงที่ปรากฏในอรรถกถาชาดกส่วนมากมีข้อความคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ผู้หญิงเป็นผู้ไม่รู้จักพอ มีลักษณะอ่อนหวานภายนอกแต่ภายในมักหลอกลวง ชายทั้งหลายไม่ควรวางใจ ดังอีกตัวอย่างหนึ่ง เช่นเรื่อง มุทุปาณิชาดก (3. ดิกนิบาต เล่ม 6: 102) ได้แสดงคาสอนไว้ตอนหนึ่งความว่า

...หญิงทั้งหลายบุรุษไม่อาจรักษา เป็นผู้มีน้ำคำหวานล้า เป็นผู้ทำให้เต็มได้ด้วยยากเปรียบได้กับคนที่ ย่อมจมดิ่งลงในมรก บัดพิศยชนรู้ซัดอย่างนี้แล้ว พึงเว้นให้ห่างไกล หญิงทั้งหลายเหล่านี้เข้าไปคบหาบุรุษใด เพราะความรักใคร่ก็ตาม เพราะทรัพย์สินสมบัติก็ตาม เขาย่อมเฝ้ามลาลาญบุรุษนั้นโดยพลัน เปรียบเหมือนไฟป่าไหม้ที่ตั้งที่เกิดของตนให้พินาศฉะนั้น...

โดยสรุปแล้วอรรถกถาชาดกและชาดกที่แต่งในประเทศไทย ได้ใช้บทบาทผู้หญิงเป็นสื่อแสดงคำสอนเรื่องต้นเหตุแห่งทุกข์ 2 ลักษณะ คือ ผู้หญิงทำให้ผู้อื่นเป็นทุกข์เพราะความลุ่มหลงในหญิงนั้นลักษณะหนึ่ง กับอีกลักษณะหนึ่งคือ เป็นลักษณะปกติประจำเพศของผู้หญิงที่มักเบียดเบียนสร้างความเดือดร้อนก่อทุกข์ให้แก่ผู้อื่น

คำสอนเรื่องความกตัญญูทเวที

คำสอนเรื่องความกตัญญูทเวทีเป็นคำสอนที่เกี่ยวข้องกับบทบาทผู้หญิงที่อรรถกถาชาดกเน้นให้ความสำคัญรองจากคำสอน เรื่องการเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ของผู้หญิง จากมูลเหตุการเล่าเรื่องทั้งของอรรถกถาชาดก และชาดกที่แต่งในประเทศไทย จำนวนไม่น้อยได้กล่าวถึงการเลี้ยงมารดา และการบำเพ็ญกตัญญูบารมีของพระโพธิสัตว์ไว้ ซึ่งแสดงถึงการให้ความสำคัญต่อหัวข้อคำสอนเรื่องนี้ เนื้อเรื่องของชาดกทั้งสองฝ่ายได้ยกย่องบทบาทผู้หญิงในฐานะผู้ให้กำเนิดชีวิตสรรพลีตว่า เป็นผู้ที่มีพระคุณยิ่ง ผู้เป็นลูกทุกคนพึงมีความกตัญญูและทดแทนพระคุณ ดังตัวอย่างมูลเหตุการเล่าเรื่องจากเรื่อง นรชิวชาดก (5. เรื่องที่ 25: 484) กล่าวไว้ดังนี้

...ชื่อว่าการเลี้ยงมารดาบิดาเป็นวงศ์ของบัณฑิตทั้งหลาย บัณฑิตแต่ปางก่อนทั้งหลาย ย่อมสละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่มารดาบิดา...

ทั้งอรรถกถาชาดกและชาดกที่แต่งในประเทศไทย นิยมแสดงผลหรืออานิสงส์ของการเป็นผู้มีความกตัญญูทเวทีว่าย่อมได้รับผลดีตอบแทน เป็นที่สรรเสริญโดยทั่วไป และจะ ได้เกิดในสวรรค์ ดังเช่นเรื่อง อัพันทรชาดก (3. ดิกนิบาต เล่ม 6 : 230) กล่าวไว้ดังนี้

...บุคคลผู้ใดสละชีวิตของตนเพื่อประโยชน์แก่บิดามารดาและ เจ้านาย ผู้นั้นย่อมจะบังเกิดในเทวโลกทีเดียว...

นอกจากความกตัญญูทเวทีจะให้ผลแก่ผู้ประพฤติปฏิบัติในชาติภพหน้าแล้ว ในชาติปัจจุบันผลของการประพฤติตนเป็นผู้มีความกตัญญูรู้คุณ อันเป็นกุศลกรรมย่อมตามคุ้มครองให้ผู้ประพฤติมีความสุขสวัสดิ์ ดังในชาดกเรื่อง ลิริวิบูลกิตติชาดก (5. เรื่องที่ 5: 186) ได้บรรยายให้เห็นเห็นเป็นรูปธรรมถึงอานุภาพของกตัญญูบารมีของพระโพธิสัตว์ ความตอนหนึ่งดังนี้

... ด้วยอำนาจความเมตตาและความกตัญญูของพระโพธิสัตว์นั้น คาบที่เพชฌฆาตจะ
ตัดศีรษะก็หัก เป็นจุ่มวิจุณไปทันที... ปล่อยาให้ข้าง ซันมันเหยียบ... ข้าง ซันมันทาเสียง
ภกตญานาทแล้วหนีไป... เอาโยนลงไปในหลุมถ่านเพลิง... นำอัสจรรยไจ ดอกบทุม
ทองอันใหญ่ประมาณเท่ากง เกวียนแหวกแผ่นดินผุดขึ้นมารับพระมหาสัตว์ไว้พิทักษ์
ไหม้...

ลักษณะคำสอนในเรื่องความกตัญญูทศเวทที่ปรากฏในอรรถกถาชาดก และชาดกที่แต่งในประเทศไทย
ไทยนั้น นอกจากจะกล่าวสอนให้บุคคลทั่วไปประพฤติปฏิบัติโดยแสดงถึงผลดี และอานุภาพที่ผู้
ประพฤตินั้นจะได้รับแล้ว ชาดกทั้งสองฝ่ายยังได้แสดงคำสอนในลักษณะที่เป็นการห้าม โดยแสดง
ให้เห็นถึงผลร้ายที่จะได้รับการประพฤตินั้นตรงข้าม คือ อกตัญญูต่อผู้มีพระคุณไว้ด้วย กล่าวคือ
ย่อมไปบังเกิดในนรกได้รับความทุกข์ทรมานต่าง ๆ ดังที่สังกัจจชาดก (3.สังกัจจชาดก เล่ม 15:
176) ได้บรรยายไว้ดังนี้

... ก็บุตรฆ่ามารดาไปจากโลกนี้ สู่ที่อยู่แห่งพระยายม เป็นผู้เข้าถึงด้วยผลแห่งกรรม
ของตนย่อมถึงความทุกข์ยิ่ง พวกอมนุษย์ผู้เป็นพาลยิ่ง ย่อมบีบบังคับบุคคลผู้ฆ่ามารดาด้วย
พาลใด อันท้าวด้วยเหล็กบ้อย ๆ นายนิรยบาลทั้งหลายให้สัตว์นรกนั้นคัมภีร์โลหิตที่เกิด
แต่ตน...

โดยสรุปอรรถกถาชาดกและชาดกที่แต่งในประเทศไทย ได้แสดงคำสอนเรื่องความ
กตัญญูทศเวทไว้แนวเดียวกัน คือ บุคคลพึงมีความกตัญญูทศเวทต่อบุพพการีโคบเฉพาะมารดา
เนื่องจากมารดาเป็นผู้มีพระคุณ ได้อุปการะ เลี้ยงดูบุตรอย่างใกล้ชิดนับแต่เริ่มตั้งครรภ์จนบุตร
คลอดและเติบโต จึงนับว่าคำสอนเรื่องความกตัญญูทศเวทนี้ได้เน้นให้เห็นความสำคัญของบทบาท
ผู้หญิงในฐานะมารดาว่าเป็นบุคคลที่พึงได้รับการยกย่องบูชาคุณ

คำสอนเรื่องกรรมและผลของกรรม

บทบาทผู้หญิงที่ปรากฏในอรรถกถาชาดกและชาดกที่แต่งในประเทศไทย มีส่วนเป็น
สื่อแสดงคำสอนเรื่องกรรมและผลของกรรมไม่น้อย คำสอนพื้นฐานเกี่ยวกับเรื่องกรรม ได้แก่
การทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว เนื้อเรื่องชาดกที่แสดงให้เห็นผลตามคำสอนนี้ไว้อย่างชัดเจน ได้แก่

เรื่องเนมิราชชาดก (4: 782-783) กล่าวถึงผู้หญิงในนรกและสวรรค์ ที่ได้รับผลของกรรมชั่วและกรรมดีที่ตนเคยทำไว้ในอดีต ดังเนื้อความจากเรื่อง

...นางสัตว์นรกเหล่านี้มีตัวแหลกเหลว มีลักษณะน่าเกลียด ร่างกายเปราะ เบือนฉาบ ด้วยบุพโพลิตเหมือนโคถูกเชือดในที่ฆ่า พวกนี้ประคองแขนคร่ำครวญ นางถูกตรึง ประจําไว้ในภาคพื้น มีลูกเขาลูกเป็นไฟบดขยี้...

พระเนมิราชโพธิสัตว์เมื่อเห็นสภาพเช่นนี้จึงถามมาตลีเทพผู้พาชมนรกถึงสาเหตุที่เป็นเช่นนี้ มาตลีเทพทูลตอบว่า

...หญิงประจําสกุลทั้งหลายในสัตว์โลกนี้ มีการกระทำไม่บริสุทธิ์ ได้ประพฤตสิ่งที่ไม่ควร นางมีทำเป็นนักเลงทอดทิ้งสามี แล้วได้ประพฤตินอกใจชายอื่น เพราะเหตุการณ์เรีงรมย์และการสนุก ครั้งนางทาดนาให้เรีงรมย์ในสัตว์โลกแล้วก็ตกนรกมีลูกเขาเป็นไฟบดขยี้...

คำสอนเรื่องกรรมชั่วและการให้ผลนี้มุ่งกล่าวถึงตัวละครหญิง เป็นการเฉพาะแทนการกล่าวถึงตัวละครชาย น่าจะเนื่องจากเนื้อเรื่องตอนนี้ต้องการเน้นคำสอนข้อห้ามประพฤตผิดในกาม การบรรยายโดยแสดงภาพที่น่ากลัว ย่อมาให้ผลเป็นการห้ามเพื่อมิให้ประพฤตผิดเช่นนั้น และการเน้นที่ตัวละครหญิงเป็นพิเศษ น่าจะเนื่องจากตามประเพณีโบราณ ทั้งในสังคมอินเดียสมัยพุทธกาล (ฝ่ายอรรตถชาดก) และสังคมไทย (ฝ่ายชาดกที่แต่งในประเทศไทย) ผู้ชายสามารถมีภรรยาได้หลายคนไม่นับเป็นการประพฤตผิดใจ แต่สำหรับผู้หญิงหากกระทำเช่นเดียวกันจะนับว่าเป็นความผิดร้ายแรง ลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึงความค้ำค้ำกว่าชายของเพศหญิงนับแต่อดีตสืบมา

เนื้อเรื่องของเนมิราชชาดกในส่วนที่แสดงให้เห็นผลของกรรมดีนั้น (4: 790-791)

พระโพธิสัตว์ชมสวรรค์ ได้ทอดพระเนตรเห็นนิมานของนางเทพธิดานามวารุณี งดงามประดับประดาด้วยแก้วมณีประมาดสิบสอง โยชน์ประกอบด้วยอุทยาน และสระโบกขรณีแวดล้อมด้วยต้นกัลปพฤกษ์ และหมู่ นางเทพอัปสรหนึ่งพันนาง มาตลีเทพได้ทูลแก่พระโพธิสัตว์ว่าในอดีตชาติ นางวารุณีเป็นทาสีของพราหมณ์ผู้หนึ่ง นางเป็นผู้มีจิตใจดี มีความสํารวมและให้บริจาคนแก่ผู้อื่น เมื่อแขกมาถึง เรือนก็ยินดีต้อนรับ เสมือนมารดาชั้นนมต้อนรับบุตร ด้วยผลกรรมเช่นนี้จึงส่งให้นางมา

บังเกิดและเสวยสุขบนสวรรค์ เนื้อความชาคคตอนนี้ยังคงกล่าวถึงผู้หญิง เป็นตัวอย่างการรับผลของกรรมดี เช่นเดียวกับการรับผลของกรรมชั่วดังกล่าวมาข้างต้น ทั้งนี้ น่าจะ เพื่อให้สอดคล้องกับตัวอย่างคาสอนแรก

ส่วนชาคที่แต่งในประเทศไทย ที่แสดงคาสอนเรื่องกรรมและผลของกรรมไว้อย่างชัดเจน ได้แก่เรื่อง รถมณฑล (5. เรื่องที่ 17: 960-1000) กล่าวถึง นางสิบสองมเหสีของพระเจ้ารณสีหราชกษัตริย์กษัตริย์สยาม ซึ่งแปลงตัวเป็นหญิงสาวรูปงามมาแย่งสามี และทำร้ายโดยควักเนื้ต่านางทั้งสิบสอง ทั้งนี้เป็นผลจากกรรมเมื่อครั้งเยาว์วัย นางสิบสองได้จับปลา มาเล่นและแทงเนื้ต่าปลาเหล่านั้น ผลกรรมครั้งนั้นจึงตามมาสนองแก่นาง เนื้อเรื่องของชาคนี้ได้นำมาหักคิเตือนใจเรื่องการทำกรรมว่า "กรรมแม้เพียงน้อยนิดย่อมตามาให้ผลแก่ผู้กระทำเสมอ"

การแสดงผลของกรรมในอรรถกถาชาค และชาคที่แต่งในประเทศไทยนอกจากจะ ได้แสดงให้เห็นผลในลักษณะนามธรรมถึงความสุข และความทุกข์แล้ว ยังได้แสดงให้เห็นใน ลักษณะของรูปธรรมอีกด้วย กล่าวคือ ผลกรรมที่ส่งผลให้ผู้กระทำมีรูปร่างหน้าตางดงาม หรืออัปลักษณ์ นำเกลียดตามแต่กุศลกรรม หรืออกุศลกรรมที่ทำไว้ ดังตัวอย่างชาคเรื่อง กุณฑลชาค (3. อสีตินิบาต เล่ม 16: 254-255) กล่าวถึงนางปัญจาปี ในอดีตชาติขณะนั่งชยาคินอยู่ พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งได้มาบิณฑบาตขอคินจากนาง เมื่อนางเห็นในครั้งแรกรู้สึกโกรธ และว่ากล่าวออกไป แต่เมื่อเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้ายังคงสงบสรววม นางจึงเกิดความเลื่อม านและใส่บาตรด้วยคินเหนียว กรรมครั้งนี้ส่งผลให้ในชาติต่อมา นางเกิดเป็นหญิงที่มีกายสัผัส คีดยิ่งนัก (นุ่มนวลใครได้สัมผัสเป็นต้องคิดใจ) และแต่เพราะการว่ากล่าวพระปัจเจกพุทธเจ้า ด้วยความโกรธในครั้งแรก ก็ได้ส่งผลให้มือเท้าปากตาและจมูก รวม 5 ส่วนของนางวิกลวิปริต ไปด้วย

ตัวอย่างชาคที่แสดงผลลักษณะเดียวกันแต่ในทางตรงข้าม คือการให้ผลของกุศลกรรม ซึ่งทำให้มีรูปร่างงดงาม ได้แก่เรื่อง สุนชาค (5. เรื่องที่ 3: 88) กล่าวถึงนางจีร์ปกา เป็นผู้มีรูปงาม ทั้งนี้ด้วยผลจากกุศลกรรมที่นางได้กระทำไว้ในอดีตชาติ ดังเนื้อความจากเรื่อง ... พระราชบุตรจีร์ปกา มีรูปทรงสัณฐานและวรรคสีกายอันงามยิ่งนั้น เพราะผล แห่งกุศลที่ได้ถวายจตุปัจจัย และสร้างพระพุทธรูปมากรอันงาม เป็นที่นำมาซึ่งความ เลื่อมใสไว้แต่ในชาติปางก่อน...

คำสอนเรื่องกรรมและผลของกรรม ที่เกี่ยวเนื่องกับบทบาทผู้หญิงดังปรากฏในอรรถกถาชาดกและชาดกที่แต่งในประเทศไทย นอกจากจะกล่าวถึงผู้หญิงโดยรวมทั่วไปแล้ว ในบางประเด็นคำสอน ชาดกทั้งสองฝ่ายก็ได้เน้นเจาะจงถึงบทบาทผู้หญิงตามสถานะ ซึ่งในเรื่องกรรมและผลของกรรมได้กล่าวถึงผู้หญิงสถานะเมีย และสถานะแม่ ทั้งอรรถกถาชาดกและชาดกที่แต่งในประเทศไทยได้ให้ความสำคัญต่อผู้หญิง 2 สถานะนี้ เนื่องจากเป็นผู้มีความสำคัญต่อครอบครัวอันเป็นหน่วยพื้นฐานของสังคมและประเทศชาติ เป็นคติเชื่อกันว่า การทำกรรมต่างๆ ของผู้หญิง โดยเฉพาะขณะตั้งครรภ์ จะมีผลถึงบุตรที่เกิดมา ดังนั้นในชาดกทั้งสองฝ่ายจึงปรากฏคำสอนที่เน้นให้ผู้หญิงขณะตั้งครรภ์ประพฤติตนแต่ในทางที่ดี โดยเน้นให้ถือศีล 5 หรืออุโบสถศีล ตัวอย่างคำสอนที่กล่าวถึงการกระทำของแม่มีผลส่งถึงลูก เช่นเรื่องมหาธัมมบาลชาดก (3. ทสกนิบาต เล่ม 10: 172-173) เนื้อความตอนหนึ่งดังนี้

...บุตรที่เกิดในภรรยาผู้มีศีลดีเหล่านั้น เป็นผู้ฉลาด มีปัญญามาก เป็นพหูสูต เรียนจบไตรเพท เพราะเหตุนี้แหละคนหนุ่ม ๆ ของพวกเราจึงไม่ตาย...

ธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม ธรรมที่ประพฤติดีแล้วย่อมนำสุขมาให้ธรรมที่ประพฤติดีแล้ว มีอานิสงส์ดังนี้ คือ ผู้ประพฤติธรรมย่อมไม่ไปสู่ที่ชั่ว...

คำสอนเรื่องกรรมและผลของกรรมนี้ ในส่วนของชาดกที่แต่งในประเทศไทยได้เน้นเรื่องผลของกรรม หรือวิบากกรรมเรื่อง การพลัดพรากจากกันมากเป็นพิเศษ โดยส่วนมาเป็นการพลัดพรากกันระหว่างตัวละครเอกชายกับตัวละครเอกหญิง ซึ่งอาจเป็นในฐานะมารดากับบุตรหรือสามีกับภรรยา การที่ชาดกที่แต่งในประเทศไทยนิยมให้ตัวละครต่างเพศกันพลัดพรากจากกันนั้นน่าจะเพื่อเน้นแสดงถึงความผูกพัน และความทุกข์ใจที่แต่ละฝ่ายมีต่อกันได้ชัดเจนกว่าให้ตัวละครเพศเดียวกันพลัดพรากจากกัน บทบาทผู้หญิงจึงมีส่วนช่วยสื่อคำสอนเรื่องผลของกรรมได้ชัดเจนขึ้นทั้งเป็นการเตือนสติให้บุคคลทั้งหลายพึงระมัดระวังการทำกรรมต่าง ๆ ซึ่งแม้เพียงเล็กน้อยกรรมนั้นย่อมตามให้ผลเสมอ และผลกรรมประการหนึ่ง คือ การพลัดพรากจากผู้เป็นที่รัก ดังตัวอย่างเรื่อง รัตนปโชตชาดก (5. เรื่องที่ 4: 155) ได้แสดงคำสอนไว้ความว่า

...สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงทรงตรัสเทศนาไว้ว่า บุคคลอย่าประมาทว่ากรรมเล็กน้อยเท่านั้นจะไม่มาถึงตน ผลกรรมที่ทำชั่วทำดีจะพึงมีมาแต่ไหน อย่าได้ประมาทเช่นนั้นเลย การทำชั่วทำดีถึงว่าเล็กน้อยก็ย่อมส่งผลตามกำลัง เหมือนกับพระราชากับพระราชเทวี หยอกสามเณรเล่นนินทหนึ่งเท่านั้น ยังอำนวยการให้พรากจากกันได้...

บทบาทผู้หญิงที่เกี่ยวข้องกับเรื่องกรรมอีกประการหนึ่งคือ ผู้หญิงมีส่วนช่วยผู้ชายในการทำกรรมดี กล่าวคือ ในการบริจาคทานโดยผู้หญิงถือว่าเป็นวัตถุทานอย่างหนึ่ง ดังปรากฏในชาดกหลายเรื่อง ที่ตัวละครชายต้องการบริจาคทานทาน ประกอบด้วยทรัพย์สิน เงินทอง ข้าวผ้า ข้าวทาสบริวาร รวมถึงผู้หญิง (เพื่อใช้เป็นทาสหรือหญิงบำเรอ) และแม้แต่ภรรยาของตนเอง การทำเช่นนี้ทำให้ผู้บริจาคได้รับผลบุญที่ยิ่งใหญ่ จึงนับว่าผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในส่วนนี้ด้วยประการหนึ่ง แต่ก็สะท้อนให้เห็นว่าผู้หญิงเป็นเพศค้อย เปรียบได้กับทรัพย์สินอย่างหนึ่งของผู้ชายที่อาจยกให้ผู้อื่นก็ได้

โดยสรุปเรื่องกรรมและผลของกรรมนี้ มีพื้นฐานศาสน์สอนว่า กรรมแม้เพียงเล็กน้อยย่อมตามให้ผลแก่ผู้กระทำ ผู้ทำกรรมดีย่อมได้รับผลดีตอบแทน ส่วนผู้ทำกรรมชั่วย่อมได้รับทุกข์เดือดร้อนตอบแทนเช่นกัน บทบาทผู้หญิงมีส่วนช่วยสื่อศาสน์เรื่องกรรมและผลของกรรม โดยผู้หญิงเป็นส่วนประกอบหนึ่งของการทำกรรม เช่น กรรมในข้อห้ามประพฤตินิคมินกาม (ศีลข้อ 3 ในศีล 5) และกรรมในข้อการบริจาคทาน ซึ่งผู้หญิงนับว่าเป็นวัตถุทานอย่างหนึ่ง เป็นต้น นอกจากนี้ผู้หญิงยังเป็นส่วนสำคัญในการถ่ายทอดผลกรรมสู่ลูกได้ขณะตั้งครรภ์ กล่าวคือ หากผู้เป็นมารดาประกอบกรรมดี ก็จะส่งผลดีให้แก่ลูกด้วย จึงนับว่าบทบาทผู้หญิงได้ช่วยสื่อให้เข้าใจศาสน์เรื่องกรรมและผลของกรรมได้เข้าใจชัดเจนขึ้น

ศาสน์เรื่องสภาวะชีวิต

ตามหลักพุทธศาสนาได้เสนอศาสน์เกี่ยวกับสภาวะชีวิต หรือสังขาร ไว้ว่าเป็นสภาพที่ไม่เที่ยง ย่อมเปลี่ยนแปลงแตกดับทำลายไปในที่สุด บทบาทผู้หญิงมีส่วนเกี่ยวข้องกับศาสน์เรื่องสภาวะชีวิต ในด้านที่ผู้หญิงเป็นเพศแห่งความสวยงาม ความงามของรูปลังขารภายนอกของผู้หญิงมักทำให้ผู้ชายส่วนมากหลงใหลหา อยากรับเป็นเจ้าของหญิงงามนั้น และหากมิได้ครอบครองก็มักทำให้เป็นทุกข์ทรมานกายและใจ การหลงใหลในรูปลังขารโดยเฉพาะของผู้หญิงจึงเป็นต้นเหตุแห่งความทุกข์ที่สำคัญประการหนึ่ง ทั้งอรรถกถาชาดกและชาดกที่แต่งในประเทศไทย จึงได้แสดงศาสน์ในเรื่องสภาพที่ไม่เที่ยงแท้ของสังขารไว้เพื่อเป็นการเตือนสติ และเตือนใจบุคคลทั่วไป มิให้หลงใหลยึดมั่นถือมั่นในรูปลังขาร ดังตัวอย่างปรากฏใน สุตัมชาดก (3. สัตตกนิบาต เล่ม 9: 115) พระโพธิสัตว์ได้กล่าวแสดงศาสน์เรื่องความไม่ยั่งยืนของสังขารไว้ ความว่า

... เราได้เห็นนางกุมารีรุ่นสาว มีผิวพรรณเกลี้ยง เกลาในที่ทุกส่วน มีร่างกายงาม มีทรวดทรงเจิดฉาย อ่อนละมุนละไมเหมือนกาลวัลลีเพิ่งแรกขึ้น อันต้องลมอ่อน ๆ พัดมาต้อง ย่อมไออนเอนไปมาฉนั้น ขณะเดินไปก็เหมือนจะย่ำยานาจรูชที่อยู่ใกล้ เราได้เห็นนารีคนนั้นเอง ในสมัยต่อมาถึงความชรา รูปร่างที่เคยสวยงามหมดไป มีอายุ ล่วงไป 80-90 ปี ถือไม้เท้า กายสั่นเทา เดินก้มหน้าเหมือนหาทรัพย์ที่ตกหาย...

นอกจากการชี้ถึงความเปลี่ยนแปลงของสภาพสังขารแล้ว พุทธศาสนายังได้แสดงคำ สอนชี้ให้บุคคลทั่วไป พิจารณาถึงสภาพของสังขารร่างกายมนุษย์ ว่าแท้จริงแล้วมีที่มาจากสิ่งที่น่า เกลียดไม่น่าชื่นชม และที่สุดก็กลับคืนสู่สภาพเดิม นั้น ดังที่ ธนัญชัยบัณฑิตชาดก (7 : 133) ได้ กล่าวไว้ในเนื้อความตอนหนึ่งว่า

...อันว่าร่างกายนี้ชื่อว่า ชากอศุก อันเต็มไปด้วยของเน่า อนึ่ง ร่างกายนี้เกิดด้วย ของอสุจิน่าเกลียด คือ น้ำสกปรกสัณทกของบิดามารดา ครั้นโตใหญ่ขึ้นมาก็มีสามีภรรยา อยู่ด้วยกัน มีจิตต์กระตลยปฏิบัติรักษาเรือนชากศพ...

ความหลงและไม่เข้าใจสภาพที่แท้จริงของสังขาร ทำให้บุคคลมีความประมาท และ ประพฤติในทางที่ผิด กล่าวคือ เพลิดเพลินหลงใหลอยู่ในสภาพสังขารอันน่าพึงพอใจในปัจจุบัน จนลืมการประกอบกรรมดี เพื่อสั่งสมไว้เป็นอนันตสงส์ในชาติภพหน้า อรรถกถาชาดกได้เน้นแสดง คำสอนเรื่องสภาวะชีวิตที่ไม่ว่างแห่งหนึ่ง ด้วยการชี้ให้บุคคลผู้ต้องการความสุขอันแท้จริงทั้งในชาติ ภพปัจจุบันและต่อ ๆ ไปให้เร่งประพฤติธรรมประกอบกรรมดี โดยเฉพาะเพศชายกระทำได้ ด้วยการออกบวชซึ่งอรรถกถาชาดกมักเน้นให้ตัวละครชายของ เรื่องออกบวชตั้งแต่วัยหนุ่ม ไม่ จำเป็นต้องรอจนถึงวัยชรา บทบาทผู้หญิงในชาดกได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับคำสอนนี้โดย ตัวละคร หญิงมักเป็นผู้ชักชวนการออกบวชของตัวละครชายซึ่งอาจเป็นสามีหรือบุตร ทั้งนี้เนื่องจากลักษณะ สภาพความเป็นอยู่ของผู้หญิงในอดีต ต้องพึ่งพาผู้ชายเป็นส่วนมาก มักไม่สามารถช่วยเหลือเลี้ยง ตนเองได้ บทบาทเช่นนี้สะท้อนให้เห็นสถานะความเป็นอยู่ของผู้หญิงในครอบครัวของสังคม อินเดียสมัยพุทธกาล

ทั้งอรรถกถาชาดกและชาดกที่แต่งในประเทศไทย ได้แสดงคำสอนเรื่องสภาวะชีวิต เพื่อเป็นการเตือนสติบุคคลทั่วไปมิให้ตั้งอยู่ในความประมาท และเป็นทุกข์เศร้าเสกต่อสภาพ สังขารที่มีปกติเสื่อมไป และแตกดับในที่สุด ดังตัวอย่างชาดกเรื่อง อูรคชาดก (3. ปัญจนินาต

เล่ม 8: 23) กล่าวถึง บุตรชายของครอบครัวหนึ่ง เสียชีวิตไป แต่ทุกคนในครอบครัวมิได้แสดงความเศร้าโศกร้องไห้แต่อย่างใด ทั้งนี้เนื่องจากทุกคนเข้าใจในสภาพอันแท้จริงของชีวิตที่มีการเกิดแก่ เจ็บ และตาย ดังนั้นทุกคนจึงไม่เป็นทุกข์ต่อสภาพอันเป็นปกติธรรมดาเช่นนี้ของโลก เนื้อความตอนหนึ่งจากเรื่อง นางพราหมณ์ตอบท้าวสักกเทวราชถึงสาเหตุที่คนไม่ร้องไห้เสียใจที่บุตรตายว่า

...บุตรข้าพเจ้านี้ ข้าพเจ้ามิได้เชื่อเชิญ มาแต่ปรโลกเอง เขาไปจากโลกนี้
ข้าพเจ้าก็มีได้อนุญาติ เขามาอย่างใดก็ไปอย่างนั้น การประเพณีการรำไร
ราพรณไปเพราะการจากไปของเขานั้น จะมีประโยชน์อะไร...

ชาดกที่แต่งในประเทศไทยได้กล่าวคาสอนลักษณะนี้ไว้เช่นกัน กล่าวคือ ชี้ถึงความเปลี่ยนแปลงตามกาลของชีวิตสภาพสัตว์ ที่ไม่มีความเที่ยงแท้แน่นอน ดังความตอนหนึ่งจากเรื่อง รวงสชาดก (5. เรื่องที่ 45: 882) ความว่า

...อันความตายเป็นของยังยืนในโลก สมกับค้ำที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ทรงแสดง
ไว้ว่า ความถึงพร้อมบริบูรณ์ 3 ประการ คือ สัตว์ทั้งหลายที่ไม่รู้มีโรค และมีโรค
ภัยไข้เจ็บเสียบแทง 1 ความที่สัตว์ทั้งหลายมีชีวิตอยู่และมาถึงความตาย 1 สิ่งซาร
ทั้งหลายเป็นของไม่มีเที่ยงแท้ 1 มีอยู่ในโลกเป็นธรรมดา ดังนี้...

กล่าวโดยสรุปบทบาทผู้หญิงในอรรถกถาชาดก และชาดกที่แต่งในประเทศไทย ได้ช่วยสื่อคาสอนเรื่องสภาวะชีวิตในลักษณะ เป็นตัวอย่างของคาสอน กล่าวคือ แสดงสภาพสังขารที่ไม่เที่ยงแท้ย่อมเปลี่ยนแปลง และเสื่อมไปตามกาลเวลา แม้จะ เคยสดสวยเพียงใดก็ตาม บุคคลจึงไม่พึงหลงยึดในสังขารที่ไม่ยั่งยืนนี้ แต่พึงประกอบกรรมดี เร่งประพฤติธรรมไว้เพื่อเป็นอันสงส์ในชาติภพหน้า คาสอนเรื่องสภาวะชีวิตนี้ยังได้สะท้อนให้เห็น สภาพของผู้หญิงในครอบครัวของสังคมอินเดียสมัยพุทธกาลส่วนมากที่ไม่สามารถช่วยเหลือเลี้ยงตนเองได้ต้องพึ่งพาสามี หรือบุตรเป็นหลัก จึงทำให้ผู้หญิงมักไม่เห็นด้วย หรือยินยอมให้บุตรหรือสามีออกบวชประพฤติธรรม

คำสอนเรื่องการคบมิตร

บทบาทผู้หญิงในส่วนที่ช่วยสื่อคำสอนเรื่องการคบมิตร มีปรากฏในวรรณคดีภาษาไทย และชาดกที่แต่งในประเทศไทย ทั้งในลักษณะบทบาทฝ่ายดีและร้าย แม้สภาพสังคมอินเดียโบราณ สมัยพุทธกาลโดยทั่วไป จะได้สะท้อนให้เห็นสถานะของผู้หญิงที่ค้อยกว่าชาย ดังปรากฏในเรื่อง อรรถกถาชาดกจำนวนไม่น้อยที่มักคำทอนและถูกผู้หญิง แต่ก็มีปรากฏชาดกที่ยกย่องแสดงคุณของผู้หญิง โดยเฉพาะในเรื่องการคบมิตรไว้ด้วยเช่นกัน ตัวอย่างเช่นเรื่อง มหาอุกกุสชาดก (3. ปกิณณนิบาต เล่ม 12: 164) เนื้อเรื่องได้แสดงให้เห็นถึงคุณประโยชน์ของการคบมิตรว่า สามารถช่วยเหลือเกื้อกูลกันได้ในยามคับขันมีภัย ซึ่งตัวละครเอกหญิงในเรื่องนี้เป็นผู้แนะนำให้ตัวละครชาย คือผู้เป็นสามีคบหาผู้มิตรกับบุคคลทั่วไปก่อน นางจึงจะตกลงแต่งงานด้วย ผลจากการคบมิตรกับผู้อื่นไว้ได้ทำให้ครอบครัวได้รับโชคลาภ ซึ่งในอดีตชาตินางก็ได้แนะนำเช่นนี้ทำให้ครอบครัวรอดพ้นจากอันตราย ด้วยการช่วยเหลือจากบรรดามิตร คำสอนตอนนี้จากเรื่อง พระโศภิตว่าได้กล่าวไว้ความว่า

...บุคคลพึงคบมิตรไว้ พึงคบไว้ทั้งคนมีใจดี และคนที่สูงส่ง เพื่อความหลังมาแห่งความสุข เหมือนแพที่คนท่มไว้ช่วยป้องกันลูกศรได้ฉะนั้น...

ในชาดกที่แต่งในประเทศไทย ซึ่งส่วนมากไม่นิยมกล่าวคำทอนโทษผู้หญิงนั้น ในทางตรงข้ามมักยกย่องความสามารถและคุณความดีของผู้หญิง ในเรื่องการคบมิตรนี้ได้ปรากฏตัวอย่างคำสอนชัดเจน ในสุรพทชาดก (6. เรื่องที่ 4: 357) เนื้อเรื่องได้กล่าวถึงพระราชามุขโศภิตเห็นมพระองค์หนึ่ง มักประหารชีวิตหญิงสาวภายหลังที่ได้ถวายตัวเป็นหญิงบำเรอแล้ว เมื่อถึงคราวของตัวละครเอกหญิงของเรื่องคือ นางนาถกิติ นางได้ใช้ปัญญาหาอุบายด้วยการเล่านิทานให้พระราชามุขโศภิตฟัง จนละความคิดที่จะประหารชีวิตนาง แต่กลับบอกให้เชกกับนางในที่สุด และนางยังได้ช่วยแนะนำชี้ทางให้พระราชามุขโศภิต ตั้งตนอยู่ในทศพิธราชธรรมปกครองบ้านเมืองด้วยความร่มเย็น และเมื่อพระราชามุขโศภิตได้ไปเกิดในสวรรค์ นับว่านางได้สร้างคุณให้แก่พระราชามุขโศภิตเป็นอย่างมาก พระโศภิตว่าได้กล่าวสรรเสริญคุณของการได้คบมิตรไว้ในเรื่องนี้ความว่า

...ความไม่คบคนพาลด้วย ความคบมิตรด้วย ความบูชาคนควรบูชาด้วย ความสามชื่อนี้เป็นอุคมมงคล...

ในส่วนบทบาทผู้หญิงที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับคำสอนเรื่องการคบมิตร ที่เป็นบทบาทฝ่ายร้ายนั้น สืบเนื่องจากนิสัยมักระแวงสงสัยของผู้หญิง โดยเฉพาะในฐานะภรรยา อาจมีส่วนทำให้มิตรภาพระหว่างสามีกับเพื่อนร้าวฉาน และหากสามีเป็นผู้ไม่หนักแน่นเชื่อฟังแต่ภรรยาของตนแล้ว ก็จะส่งผลให้เป็นผู้ไม่มีมิตรสหาย แต่หากสามีเป็นผู้มีสติปัญญา และสามารถเตือนภรรยาของตนได้ก็จะข่มทำให้ภรรยาตั้งอยู่ในทางที่ชอบได้ ดังตัวอย่างชาคกเรื่อง คุณชาคก (3. ทุกนิบาต เล่ม 4: 121) เนื้อเรื่องกล่าวถึงสุนัขจิงจอกตัวหนึ่ง ได้ช่วยชีวิตพญาสีหะโทธีสัตว์ พระโทธีสัตว์จึงตอบแทนคุณโดยให้สุนัขจิงจอกและครอบครัวมาอยู่ด้วยกับตน แต่นางสีหะภรรยาของพระโทธีสัตว์กลับมีความระแวงในสามี คิดว่ามีความรักใคร่ต่อนางสุนัขจิงจอง นางสีหะจึงแสดงกิริยาคุกคามจนนางสุนัขจิงจอกขอให้สามีพาครอบครัวไปอยู่ที่อื่น เมื่อพญาสีหะทราบเรื่องจึงได้ตัดเตือนสั่งสอนนางสีหะ ถึงคุณของมิตรซึ่งแม้จะต่ำต้อยเพียงใด แต่ก็เป็นผู้มีน้ำใจเพียงยกย่องให้เกียรติ ดังเนื้อความจากเรื่องว่า

...แม้ว่ามิตรมีกำลังน้อย หากดำรงอยู่ในมิตตธรรมทั้งหลาย เขาก็นับว่าเป็นทั้งญาติ ทั้งพี่น้อง เป็นทั้งมิตรทั้งสหาย...

การที่ผู้หญิงมีอิทธิพลต่อสามี และชี้แนะให้กระทำการต่างๆ ตาม โดยผู้คู่เป็นสามีไม่พิจารณาความถูกต้องนั้น ทำให้ปรากฏคำสอนในชาคกคาถาที่ผู้ชายที่เชื่อฟังคำของผู้หญิง (ภรรยา) นับเป็นอุทาหรณ์แก่ทั้งชายและหญิง ให้พึงตั้งตนอยู่ในธรรม ไม่เอนเอียงตามอคติใด ๆ ด้วยเป็นที่น่าติเตียนแก่คนทั่วไป

คำสอนเรื่องการคบมิตรนอกจากจะหมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างมิตรสหายแล้ว ยังหมายรวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างสามี-ภรรยา ซึ่งนับเป็นคู่ชีวิตของกันและกัน ในเรื่องการคบหาระหว่างชาย และหญิงนี้ ชาคกที่แต่งในประเทศไทยเรื่อง ทุกัมมานิกชาคก (5. เรื่องที่ 13: 299-300) ได้กล่าวเป็นคติคำสอนเรื่องการเลือกคบบุคคลเป็นเพื่อน และการเลือกหญิงเป็นภรรยาไว้ดังนี้

...บุคคลผู้ใดประทุษร้ายต่อเพื่อน บุคคลเช่นนั้นไม่ควรคบเป็นเพื่อน เพื่อนชนิดนี้มีแต่จะพาให้ถึงทุกข์ยาก ถึงได้สุขแล้วยังอาจฆ่ามิตรสหายได้ มีแต่จะได้รับความทุกข์สิ้นกาลนาน แม้หญิงผู้ใดมีผิวสามคนแล้ว หญิงเช่นนั้นไม่ควรเอกเป็นภรรยา ๆ เช่นนี้ มีแต่จะพาให้ถึงความทุกข์ ถึงได้ความสุขแล้ว ก็มีแต่จะวนไปหาความฉิบหายเป็นเบื้องหน้า...

ในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสามี-ภรรยา นั้น น่าจะใช้หลักเช่นเดียวกับการคบมิตร กล่าวคือ พึงคบผู้ที่อยากคบด้วย และไม่ควรทนต่อผู้ที่ไม่ต้องการคบด้วย ดังปรากฏใน บุฎกัตต ชาดก (3. ทุกนิบาต เล่ม 5: 101) พระโพธิสัตว์ได้แสดงคำสอนแนะนำพระอัครมเหสีของพระเจ้าพรหมทัต ที่มีได้รับความรักและสนใจจากพระราชาราชแล้ว ว่าไม่ควรอาลัยอดทนต่อผู้สิ้นเยื่อใยในตนดังเนื้อความคำสอนจากเรื่องว่า

... พึงคบหาผู้ที่คบหาไว้ พึงคบผู้ที่คบด้วย พึงทำกิจแก่ผู้ช่วยทำกิจ ไม่พึงทำประโยชน์แก่ผู้ประสงค์สิ่งไม่เป็นประโยชน์ ไม่พึงสมาคมผู้ไม่สมาคมด้วย พึงสละผู้ที่สละ ไม่พึงทำความอาลัย ไม่พึงคบหากับผู้ที่มัจฉ์เลินเลอย พึงค้นหาผู้อื่นเหมือนนกรู้ต้นไม้ว่ามีผลสิ้นแล้ว แสวงหาต้นอื่น ด้วยว่าโลกยังกว้างใหญ่...

โดยสรุปบทบาทผู้หญิงมีส่วนช่วยสื่อคำสอนเรื่องการคบมิตรโดยตรง กล่าวคือแม้ชาดกส่วนมากจะ ได้สะท้อนให้เห็นสถานะในสังคมของผู้หญิงที่ด้อยกว่าชาย แต่ก็ได้ยกย่องให้ความเท่าเทียมชายแก่ผู้หญิง โดยหากหญิงนั้นเป็นผู้มีสติปัญญาแล้ว แม้เป็นหญิงก็พึงคบค้าเป็นมิตร และในด้านความสัมพันธ์ระหว่างชายและหญิงในฐานะสามีภรรยา ตามคำสอนที่ปรากฏในชาดกได้ถือหลักการเลือกคบหาเช่นเดียวกับ หลักการคบมิตรสหายทั่วไป กล่าวคือ ควรคบคนดีผู้ที่อยากคบด้วย และไม่พึงทนอยู่คบค้ากับผู้ไร้เมตตา และไม่อยากคบด้วย ในส่วนนี้แสดงให้เห็นแนวความคิดที่กว้างขวางของหลักพุทธศาสนา ที่เห็นคุณค่าและให้ความสำคัญด้านจิตใจ และให้อิสระแก่เพศหญิงในการเลือกดำเนินชีวิต ไม่จำเป็นต้องทนใช้ชีวิตกับสามีที่ไม่เห็นคุณค่า และไม่เอื้อเฟื้อต่อตน

คำสอนเรื่องความรัก

อรรถกถาชาดกและชาดกที่แต่งในประเทศไทย ได้กล่าวถึงคำสอนเรื่องความรักที่เกี่ยวข้องกับบทบาทผู้หญิงไว้ในลักษณะการเน้นที่ต่างกัน กล่าวคือ อรรถกถาชาดกได้เน้นข้อโทษของความรักที่บุคคลพึงห่างไกลไม่ควรหลงไหลลตอยู่ในอนาถ ส่วนชาดกที่แต่งในประเทศไทย ได้กล่าวถึงลักษณะทั่วไปของความรัก และเตือนให้ทราบถึงโทษของความรักไว้เพียงส่วนน้อย ลักษณะการเน้นที่ต่างกันอย่างนี้ น่าจะ เนื่องจากกลุ่มผู้ศึกษาของชาดกแต่ละฝ่ายต่างกัน โดยผู้ศึกษาอรรถกถาชาดกส่วนมากได้แก่ ภิกษุหรือผู้มีความสนใจเป็นพิเศษด้านพุทธศาสนา ซึ่งเป็นผู้มีความ

รู้ความเข้าใจในคำสอนของศาสนาอยู่บ้าง เนื้อหาของอรรถกถาชาดกจึงได้เน้นคำสอนตามหลักธรรมชั้นสูงกว่าปกติทั่วไป ส่วนชาดกที่แต่งในประเทศไทยจึงได้ว่าเป็นหนังสือบันเทิงคดี ผู้อ่านหรือฟังมักเป็นบุคคลทั่วไปที่ต้องการได้รับความเพลิดเพลินไปพร้อมกับคติธรรมคำสอนของศาสนาในขั้นพื้นฐานที่อาจใช้เป็นหลักการดำเนินชีวิตได้

อรรถกถาชาดกได้กล่าวถึงบทบาทผู้หญิงที่เกี่ยวข้องเนื่องกันคำสอนเรื่องความรักในลักษณะที่ถือว่าผู้หญิง โดยเฉพาะในฐานะภรรยาเป็นเครื่องถ่วง และจงใจผู้ชายให้ลุ่มหลงติดอยู่ในห้วงความทุกข์ ดังที่พระโพธิสัตว์ได้กล่าวไว้ในเรื่อง พันธนาการชาดก (3. ทุกนิบาต เล่ม 5: 3) ความว่า

... เครื่องจันทน์ที่ท้าวด้วยเหล็กท้าวด้วยไม้และท้าวด้วยเกาทัณฑ์ นักปราชญ์ไม่เรียกว่าเป็นเครื่องจันทน์มั่นคง ความรักใคร่ยินดีในเครื่องแก้วมณีและกฤษณ อื่นความห่วงใยในบุตรและภรณานั้น นักปราชญ์กล่าวว่า เป็นเครื่องจันทน์คง มีปกติจลลงเป็นเครื่องจันทน์หย่อนแก่หลุคชยาก...

โดยภาพรวม อรรถกถาชาดกได้จัดความรักว่าเป็นกิเลสตัณหาอย่างหนึ่ง ซึ่งมีผู้หญิงเป็นสิ่งยั่วยุ ล่อลวงผู้ชายให้ลุ่มหลง เนื้อเรื่องของอรรถกถาชาดกส่วนมากจึงนิยมกำหนดให้ตัวละครเอกชาย ออกบวชบำเพ็ญเพียรเพื่อหลีกเลี่ยงให้พ้นจากกิเลสตัณหาทั้งมวล และเพื่อเป็นอาณิสสรให้ได้รับความสุขในโลภหน้า แต่อุปสรรคสำคัญที่ตัวละครเอกชาย ซึ่งแม้จะเป็นนักบวชก็ตามมักหลีกเลี่ยงไม่พ้นคือ ผู้หญิง ซึ่งอรรถกถาชาดกถือว่าเป็นผู้นำไปสู่ความเสื่อม ตัดหนทางความสุขอันแท้จริงตามหลักของพุทธศาสนา ดังตัวอย่างเรื่อง อินทรีชาดก (3. อังคุตตนิบาต เล่ม 9: 217) กล่าวถึงนารถคาบสารถเห็นหญิงสาวรูปงามผู้หนึ่งก็มีจิตต์บฏิต์อันนาง จึงท้าวให้ตนเสื่อมจากฉาณ เพราะตกอยู่ในอำนาจกิเลสความหลง จนต้องอาศัยพระสรภังคศาสดามาช่วยเหลือชี้แจงให้เห็นโทษของความลุ่มหลงในรูป (อินทรี) ดังคำสอนจากเรื่องความว่า

... บุรุษใดคิดถืออาการในรูปเป็นต้น ว่างามยอมตกอยู่ในอำนาจแห่งอินทรีหก ด้วยสามารถแห่งกิเลสภาม บุรุษนั้นละ โลกทั้งสองคือ มนุษย์โลกและ เทวโลกเสีย ย่อมเกิดนอบายมีนรก เป็นต้น เมื่อยังเป็นอยู่ ก็ไม่ได้กิเลสวัตถุที่ตนปรารถนา ย่อมเหือดแห้งด้วยความโศก ถึงทุกข์ใหญ่...

แท้จริงการกล่าวคำนี้โทษผู้หญิงในลักษณะที่เป็นต้นเหตุของกิเลสตัดหา ความลุ่มหลง เช่นที่อรรถกถาชาดกมักกล่าวถึงนี้ นับว่าเป็นการไม่ยุติธรรมต่อผู้หญิง เนื่องจากความลุ่มหลงที่เกิดขึ้นในเหล่าชายทั้งหลายนั้น เป็นเพราะความไม่สามารถควบคุมสติ และจิตใจของตนเองได้ ผู้หญิงเป็นเพียงวัตถุปัจจัยที่มาประสพ มิได้เป็นผู้กระทำเหตุด้วยความตั้งใจทาลายหรือล่อลวงผู้ชายโดยตรง หรือแม้ในอรรถกถาชาดกบางเรื่องจะปรากฏว่าผู้หญิงได้ทำการยั่วยวนให้ผู้ชายลุ่มหลงด้วยความตั้งใจ แต่ก็เป็นคดียเพราะถูกสั่งให้กระทำ มิได้มีเจตนาด้วยตนเอง ดังเช่นเรื่องนพินิกาสาดก และอุมมาทันตีสาดก (3. ปญญาสนิบาต เล่ม 5: 181) เป็นต้น การกล่าวถึงบทบาทผู้หญิงในลักษณะนี้ของอรรถกถาชาดกจึงเป็นการมองเพียงในด้านเดียว

เรื่องความรักนี้ ดังปรากฏคำกล่าว "เมื่อบุคคลมีความรักมักคาบอด" อาจทำการใด ๆ เพื่อความรักได้ แม้แต่สละชีวิตตนเอง ซึ่งในเรื่องนี้อรรถกถาชาดกเรื่อง ชุรบุตตชาดก (3. ฉกนิบาต เล่ม 8: 219) ได้แสดงอุทาหรณ์และคำสอนเรื่องการเสียสละเพื่อความรัก จนยอมให้ตนเองพินาศนั้นเป็นการไม่สมควร เนื้อเรื่องชาดกนี้กล่าวถึง พระราชาเสนกได้รู้มนต์วิเศษสามารถฟังภาษาสัตว์ได้เข้าใจ แต่มีข้อห้ามมิให้สอนมนต์นี้แก่ผู้อื่น มิฉะนั้นจะต้องสิ้นพระชนม์ภายหลังมเหสีของพระราชาทราบเรื่องจึงรีบเร้าให้สวามีสอนมนต์ แม้นางจะรู้เงื่อนไขแต่ด้วยความอยากรู้อจึงเผ้าอ่อนนวยจนพระราชาพระทัยอ่อนจะสอนมนต์ให้ แต่พระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นท้าวสักกเทวราชในเรื่องพร้อมด้วยชายาได้แปลงตนเป็นลา มาแสดงอุทาหรณ์และคำสอนเตือนสติพระราชาดัง เนื้อความจากเรื่องว่า

...ธรรมคำสั่งว้ทั้งหลายจะรักสิ่งอื่นกว่าตนเป็นไม่มี การที่บุคคลทาคณาให้พินาศ
สละของดีที่ได้ไว้เพราะอาศัยของรักสิ่งเดียวนั้นไม่สมควร...ภรรยาที่รักนั้น อันบุรุษ
ผู้มีตนเจริญแล้วยอมได้ในภายหลัง จึงไม่ควรทาคณาให้พินาศเพราะ เหตุภรรยาที่รักนั้น...

เห็นได้ว่าอรรถกถาชาดกไม่สนับสนุนการเสียสละเพื่อความรัก เนื่องจากถือว่าความรักแท้จริงคือ กิเลสความหลงอย่างหนึ่ง

ส่วนชาดกที่แต่งในประเทศไทย เนื้อเรื่องส่วนมากมักเกี่ยวข้องกับเรื่องความรัก เนื่องจากเนื้อหาประกอบด้วย ตัวละครชายและหญิง มีลักษณะเป็นเรื่องราวในชีวิตประจำวันของบุคคลทั่วไป เป็นเรื่องเกี่ยวกับความรัก โลก โภภธ หลง นอกจากนี้ยังมีลักษณะของเรื่อง

แต่งเพิ่มเติมขึ้นอีกด้วย อาทิ เรื่องการผจญภัย การสู้รบด้วยของวิเศษ เป็นต้น ชาดกที่แต่งในประเทศไทย จำนวนไม่น้อยมีแก่นเรื่องสำคัญเกี่ยวกับเรื่องความรัก ซึ่งเนื้อเรื่องก็จะอธิบายและแสดงคำสอนในเรื่องของความรักไว้ด้วย ดังตัวอย่างเรื่อง สีโสรชาดก (5. เรื่องที่ 44: 848) ได้กล่าว ถึงต้นเหตุของความรักไว้ว่า

...ความรักย่อมเกิดด้วยเหตุสองประการคือ ด้วยบุพเพสันนิวาสที่เคยอยู่ร่วมรักกัน แต่ชาติก่อนประการหนึ่ง ด้วยเหตุที่เกื้อกูลกันมาในกาลเป็นปัจจุบันประการหนึ่ง เปรียบเหมือนดอกกุหลาบที่เกิดขึ้นในน้ำ ก็ต้องอาศัยเหตุสองประการ คือ ต้องอาศัยน้ำและเปลือกคมจึงจะบังเกิดขึ้นได้...

คำสอนนี้มีเนื้อความตรงกันกับเรื่อง สุนิบชาดก (6. เรื่องที่ 7: 551) ซึ่งสะท้อนให้เห็นคติความเชื่อในเรื่องความรัก ที่เกี่ยวโยงไปถึงเรื่องกรรมและผลของกรรม กล่าวคือเป็นที่เชื่อกันว่า หากชาติก่อนได้เคยอยู่และทำกรรมร่วมกันมาแล้ว ในชาติต่อมาย่อมส่งผลให้ได้พบปะและได้อยู่ร่วมกันอีก ดังใน จันทคาธชาดก (6. เรื่องที่ 11: 938-939) ได้อธิบายเหตุผลที่ชายหญิงเป็นสามีภรรยากันบ้าง บิดามารดา หรือญาติพี่น้องกันบ้าง ตามหลักพุทธศาสนาไว้ดังนี้

...บุรุษและสตรีได้ทำบุญร่วมกัน แต่มีได้อิฐฐานเช่นนั้น บางพวกก็เป็นพ่อลูกกัน บางพวกก็เป็นพ่อแม่กัน บางพวกก็เป็นญาติกัน บางพวกก็เป็นผัวเมียกัน สตรีทั้งหลายเมื่อรับส่วนแห่งบุญ เห็นบุรุษหนุ่ม เกิดความรักใคร่แล้วให้ทาน ก็ไปเป็นภรรยาของบุรุษนั้นได้ อนึ่ง เมื่อหมู่สัตว์ท่องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏฏ์ ไม่อาจจะแสดงว่า หญิงนี้มีสามีมารดา มีพี่ภรรยา หรือบุรุษนี้มีพี่บิดามีพี่สามี ทุกชาติหญิงอาจเป็นภรรยาก็ได้ หรือมารดาก็ได้ บุรุษจักเป็นบิดาหรือสามีก็ได้...

ในเรื่องสาเหตุของความรัก นอกจากเป็นผลจากการทำบุญร่วมกันแล้ว ความใกล้ชิดกันระหว่างชายหญิง ก็เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดความรักใคร่ชอบพอกัน ดังในเรื่อง เทวันธชาดก (6. เรื่องที่ 6: 463-464) ได้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่าง นางจันทกุมารี และพระอภัยราชกุมาร ว่า

...พระอภัยราชกุมารและพระนางจันทกุมารี สันทนาราศรัยซึ่งกันและกัน ต่างก็มีจิตคิดรักใคร่ได้ถึงซึ่งสังวาสกิจต่อกันและกันเพาะ เหตุคั้งนั้น ธรรมดาของโลกรจึงกล่าวไว้คั้งนี้ว่า ชายหนุ่มหญิงสาวอยู่ในที่ลับสองต่อสองแล้ว เมื่อเพ่งซึ่งกันและกัน ด้วยราศฤดี ย่อมมีความเขื่อใยเกิดขึ้น ด้วยเห็นกันบ่อย ๆ เพราะ เหตุคั้งนั้น พระอภัยราชกุมารกับพระนางจันทกุมารี จึงมีความรักใคร่ได้ร่วมอภิรมย์ด้วยโลกธรรมต่อกันและกัน...

ความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครเอกชายหญิงใน เทวันธชาดก ตอนนี้แม้จะไม่ถูกต้องตามประเพณี กล่าวคือ ทั้งสองแอบมีความสัมพันธ์กันอย่างลา แต่น่าเสียงของ เรื่องก็ได้ค้ำหนักว่าเป็นความผิดร้ายแรง เพียงกล่าวแสดงถึงธรรมชาติดันเป็นปกติธรรมดาของชายหญิงและ เรื่องความรักใคร่ในโลกร ทั้งนี้สะท้อนถึงแนวความคิด หรือทัศนคติของผู้แต่งชาดก และสังคมไทย ที่เข้าใจงานเรื่องธรรมชาติเช่นนี้โดยไมถือเป็นการผิดร้ายแรง

ในชาดกที่แต่งในประเทศไทยยังปรากฏคติความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องความรักว่า ชายหญิงอาจรัก หรือเป็นเนื้อคู่กันด้วยเพราะ เทวดาอุ้มสม ดังเช่นเรื่อง โสนันธชาดก (6. เรื่องที่ 1: 142) ได้แสดงให้เห็นตัวอย่างตามความเชื่อนี้ไว้ว่า

...ก็ในกาลนั้นมีเทพบุตรองค์หนึ่ง อยู่ในรุกขวิมานแห่งใดแห่งหนึ่ง เห็นพระโสนันธกุมารมีผิวพรรณง่อดงามด้วยรูปสิริ จึงมาคาริว่าผู้สมกับนางปทุมมาดี อย่ากระนั้นเลย เราจักพาบุรุษนี้ไปยังสำนักแห่งนางปทุมมาดี...

นอกจากเรื่องความรักระหว่างชายหญิงตามปกติธรรมดาแล้ว ในชาดกที่แต่งในประเทศไทยยังปรากฏเรื่องความรักระหว่างมนุษย์กับบุคคลพิเศษ หรืออมมนุษย์ อันได้แก่ กิณรี นาค ยักษ์ หรือเทพธิดา เป็นต้น ลักษณะเช่นนี้คือการสนับสนุนค้ำถ้ำลว่าที่ว่า "ความรักไม่มีพรมแดน" ซึ่งในเรื่องนี้ ชาดกที่แต่งในประเทศไทยหลาย เรื่องได้สะท้อนให้เห็นลักษณะตามค้ำถ้ำลว่านี้ กล่าวคือ ตัวละครเอกชายของเรื่อง อาจมีภรรยาเป็นอมมนุษย์ต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วข้างต้น ลักษณะ เรื่อง เช่นนี้สะท้อนถึงแนวความคิดที่เปิดกว้างในเรื่องความรักของชาดกที่แต่งในประเทศไทย ซึ่งชาดกที่ได้กล่าวยืนยันเรื่องความรักไม่มีพรมแดน หากแต่ "สำคัญที่ใจ" ไว้ชัดเจน

ได้แก่เรื่อง จันทคาธูชาดก (6. เรื่องที่ 11: 872) ดังกล่าวไว้ตอบระหว่างนางพรหมจารี และพระจันทคาธูโพธิสัตว์ ความว่า

...ข้าพเจ้าเกิดในตระกูลเข็ญใจ ส่วนพระนางอุบัติในตระกูลกษัตริย์ เป็นชัตติยกัณฐิกา จะมาอยู่ร่วมด้วยข้าพเจ้าไม่สมควร ท่านก็เป็นมนุษย์ เราก็คือมนุษย์ นับว่ามีชาติ เสมอกัน แต่ก่อนบุรุษมนุษย์กระทำการล่วงสวกับนางเทพธิดา ยักษ์กับงู นางยักษ์กับ มนุษย์ มนุษย์กับนางสกุณี ชาติตระกูลไม่เป็นประมาณ ใจแลเป็นสำคัญ...

แม้ชาดกที่แต่งในประเทศไทย จะได้แสดงทัศนะคำสอนที่เปิดกว้างเกี่ยวกับเรื่อง ความรักก็ตาม แต่ก็ยังคงให้ข้อเตือนใจไว้เช่นเดียวกับอรรถกถาชาดกว่า "ความรักเป็นต้นเหตุ ของความทุกข์" ดังปรากฏใน สุกุมิตตชาดก (5. เรื่องที่ 9: 240) ซึ่งกล่าวข้อความคำสอน ไว้ใกล้เคียงกับ สุรูปชาดก (5. เรื่องที่ 26: 511) ความว่า

...ความโศกจะ เกิดได้ ก็เพราะความรักและความใคร่ ความอยากได้และความ ยินดี เมื่อละเสียได้ซึ่งความรักและความใคร่ ความอยากได้และความยินดีแล้ว ความโศกก็ไม่มี ภัยความหวาดหวั่นจะมีมาแต่ไหนเล่า เมื่อผู้มาแจ้งชัดดังนี้แล้ว ก็ไม่ควรท้อความผูกพัน ความรักใคร่ความอยากได้ความยินดีไว้เลย...

โดยสรุปบทบาทผู้หญิงมีส่วนช่วยสื่อคำสอนเรื่องความรัก ในลักษณะที่เป็นองค์ประกอบ หนึ่งของความรัก คือเป็นความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิง อรรถกถาชาดกได้แสดงคำสอนว่าความ รักเป็นภักดีและความทุกข์อย่างหนึ่ง บุคคลผู้ต้องการความสุขอันแท้จริงพึงหลีกเลี่ยงห่างไกลจากความ รักซึ่งมีต้นเหตุมาจากผู้หญิง ส่วนชาดกที่แต่งในประเทศไทยได้แสดงแนวความคิดเกี่ยวกับความ รักอย่าง เป็นกลาง และกว้างขวาง โดยอธิบายถึงปัจจัยที่มาและลักษณะของความรัก อย่างไรก็ตามก็ได้เตือนถึงโทษของความรักที่เป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ไว้ด้วยเช่นกัน

คำสอนเรื่องหลักการครองเรือน

คำสอนเรื่องหลักการครอง เรือนนี้เป็นประเด็นคำสอนอีกเรื่องหนึ่ง ที่มีบทบาทผู้หญิง เป็นส่วนประกอบสำคัญ กล่าวคือการครอง เรือน หรือการดำเนินชีวิตครอบครัวนั้น ย่อมประกอบด้วยชายหญิง หรือสามีภรรยา ซึ่งการอยู่ร่วมกันควรมีหลักที่ถูกต้องและดีงาม ในการประพฤติ

ปฏิบัติต่อกันระหว่างสามีภรรยา ชีวิตครอบครัวจึงจะดำเนินไปด้วยความผาสุก ในอรรถกถาชาดก พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงคำสอน และอุทาหรณ์ไว้ในชาดกหลายเรื่อง เกี่ยวกับหลักการครองเรือน โดยสามีภรรยาควรมีความรับผิดชอบต่อกัน โดยเฉพาะสามีปกติมักเป็นผู้อยู่ในสถานะที่สูงกว่าภรรยาจึงควรอุปการะยกย่อง แกละให้อภัยภรรยา ไม่ควรกระทำการตามความพอใจของตนโดยไม่คิดถึงภรรยา ดังตัวอย่างคำสอนในเรื่องสุชาดาชาดก (3. จดกนิบาต เล่ม 7: 74) พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสสอนแก่พระราชองค์หนึ่ง ความว่า

...คุณกรมหาพิศร พระราชสมภารพระองค์พระราชทานยศ ยกย่องพระราชเทวีเอง แล้ว อันจะไม่ทรงอคโทษความผิดที่พระนางกระทำนั้น ดูไม่บังควร...

ประเพณีนับแต่โบราณ ผู้หญิงในฐานะภรยานั้น ถูกกำหนดให้มีหน้าที่ดูแลปรนนิบัติและซื่อสัตย์ต่อสามี แต่ฝ่ายสามีนั้น ไม่ถือเป็นเรื่องเคร่งครัดที่ตนต้องปฏิบัติ เช่นเดียวกับฝ่ายภรรยา ความแนวความคิดของพุทธศาสนาที่ปรากฏในอรรถกถาชาดก ได้สะท้อนถึงทัศนะการให้ความสำคัญแก่ชายหญิง หรือสามีภรรยา ในลักษณะที่เท่าเทียมกัน กล่าวคือเมื่อผู้เป็นภรยามีความเคารพซื่อสัตย์ต่อสามี ผู้เป็นสามีก็พึงยกย่องและซื่อสัตย์ต่อภรรยาด้วยเช่นกัน ซึ่งในเรื่องนี้เห็นได้ชัดเจนจากคำสอนเรื่อง คีล 5 ซึ่งคีลข้อ 3 ได้ห้ามการประพฤตินิโคตนิยาม โดยเฉพาะมุ่งต่อผู้ชายมิให้ประพฤตินิโคตนิยามของผู้อื่น ดังในวิธูรชาดก (3. มหานิบาต เล่ม 19: 274-275) ได้แสดงคำสอนเรื่องฆราวาสธรรม หรือหลักการครองเรือน ความตอนหนึ่งว่า

...ผู้ครองเรือนไม่ควรคบหญิงสาธารณเป็นภรรยา ดังนี้ เป็นต้น พึงทราบเนื้อความแห่งฆราวาสธรรมนั้นดังนี้ บุคคลผู้ประพฤตินิโคตนิยามของชายอื่น ชื่อว่าผู้คบหญิงสาธารณเป็นภรรยา ผู้ครองเรือนไม่พึงเป็นผู้เช่นนั้น นี่เป็นฆราวาสธรรมข้อที่ 1...

การส่งเสริมเรื่องความเท่าเทียมกัน ระหว่างชายหญิงผู้เป็นสามีภรรยาตามหลักพุทธศาสนานั้น ได้ยึดหลักบนพื้นฐานการรู้และปฏิบัติตามหน้าที่ของตน และการให้เกียรติซึ่งกันและกันด้วย มิใช่ลักษณะการแข่งขันให้เท่าเทียมกันเพียงด้านลัทธิ ดังที่ปัจจุบันมักเรียกร้องตัวอย่างชาดกที่แสดงคำสอนตามหลักดังกล่าวนี้ เช่นเรื่อง สัมพลาชาดก (3. คีลนิบาต เล่ม 14: 182) กล่าวถึง นางสัมพลาเป็นผู้มีความซื่อสัตย์ เฝ้าติดตามปรนนิบัติสามีทั้งในยามมีและตกยาก แต่ภายหลังสามีกลับหลงใหลหญิงอื่นทอดทิ้งนาง พระโพธิสัตว์จึงได้กล่าวคำสอนเตือนสติผู้เป็นสามีถึงคุณของนางสัมพลา ความว่า

...ภรรยาผู้ถือกุศลต่อบุรุษสามี เป็นหญิงหาได้ยากนัก สามีผู้ถือกุศลต่อหญิงภรรยา ก็หาได้ยาก ภรรยาของเจ้าเป็นผู้มีความถือกุศลด้วย มีศีลด้วย แน่ เจ้าผู้จอมชน เจ้าจงประพฤติดุธรรมต่อนางสัมพลา...

ศาสนข้างต้นนี้ มีปรากฏเช่นเดียวกันในธัญชัยบัณฑิตชาดก ซึ่งได้รับอิทธิพลความคิด และได้ลอกเลียนข้อความศาสนามาเผยแพร่เป็นความรู้จากอรรถกถาชาดก อีกชั้นหนึ่ง

ในชาดกที่แต่งในประเทศไทย เรื่องที่ได้แสดงข้อคิดศาสนเรื่องหลักการครองเรือน ไว้อย่างชัดเจน ได้แก่เรื่อง ธัญชัยบัณฑิตชาดก (7: 112) เนื้อเรื่องส่วนมากกล่าวถึง หลักการดำเนินชีวิต และคติสอนใจเกี่ยวกับชีวิตคู่ นับว่าเป็นประโยชน์ต่อชายหญิงผู้ครองเรือนทั่วไป มาก ตัวอย่างศาสน เช่น พระโพธิสัตว์ได้แสดงศาสนถึงวิธีการครองรักกันให้ยั่งยืนว่า ประกอบด้วยเหตุ 6 ประการคือ

...บุคคลใดที่จะรักกันยืนยาวไม่แตกร้างจากกันนั้น อย่าทำซึ่งเหตุ 6 ประการ คือ อย่าทะเลาะวิวาทดุดันเถียงกัน 1 ผัวเขาไม่อยู่อย่าไปสู้เมียเขา 1 อนึ่ง บุคคลปรารถนาหาประโยชน์แก่คนนั้น อย่าล่วงประเวณีด้วยเมียท่าน 1 อย่าปรารถนาซึ่งทรัพย์ของท่านผู้อื่น 1 อย่าเยาะเย้ยท่านผู้อื่น 1 อย่าอยู่ในประเทศที่ไม่ควรจะอยู่ 1 ...

และอีกตอนหนึ่ง พระโพธิสัตว์ได้แสดงศาสนเรื่องพรราชาธรรมโดยตรง ความว่า (7: 186)

...เป็นพรราชาสต้องมีความเพียรแสดงหาทรัพย์ เมื่อได้ทรัพย์มาจงแบ่งปัน 4 ส่วน ส่วนที่ 1 ชื่อของกินอยู่สู่บุตรภรรยา ส่วนที่ 2 เก็บไว้ทำทานค้าขายทำไร่นา ส่วนที่ 3 เก็บไว้สำหรับตัวเมื่อเฒ่าแก่ชราเจ็บไข้ และภัยมาถึงตัว ส่วนที่ 4 ให้ยืมค้ำก่อสร้างทางกุศล...

เรื่องธัญชัยบัณฑิตชาดกนี้ นับเป็นเรื่องตัวอย่างที่แสดงถึงวิธีการเลือกคู่ และการครองเรือนที่ดี ดังเนื้อเรื่องก่อนที่พระโพธิสัตว์ และนางกัลยาณีจะแต่งงานกัน ทั้งสองได้พิจารณาสติปัญญาความคิดของแต่ละฝ่ายว่ามีความเหมาะสมกันหรือไม่ ได้เรียนรู้และทดสอบอุปนิสัยของกันและกัน และท้ายสุดก่อนตัดสินใจแต่งงาน แต่ละฝ่ายได้บอกข้อเสียของตน ทั้งนี้เพื่อให้อีกฝ่าย

รับรู้อยอมรับ หรือหาทางแก้ไขได้ถูกต้อง วิธีการนี้นับเป็นแนวความคิดที่เปิดเผย และซื่อสัตย์ ซึ่งปัจจุบันคนส่วนมากกลับปฏิบัติในทางตรงข้าม กล่าวคือ ชายหญิงที่รักใคร่กันมักปฏิบัติตัวดีต่อกัน พยายามปกปิดข้อบกพร่องของตนไว้ ภายหลัง เมื่อแต่งงานกันแล้ว และได้ทราบความจริง จึงมักต่อว่าทะเลาะ เบาะแว้งกันจนเลิกร้างกันไปในที่สุด ส่วนในพันธู์ชัยบัณฑิตชาดก ก่อนที่พระโพธิสัตว์และนางกัลยาณีจะตกลงแต่งงานกันนั้น ทั้งสองได้บอกถึงข้อเสียของตนดังนี้ (7: 89)

... ข้าแต่พี่ พยศณมีพันหนึ่ง คือโกรธขึ้นมาได้ห้าร้อยอย่าง ได้ห้าร้อยอย่าง พยศของฉันมากอย่างนี้ท่านจะ เลี้ยงฉันได้หรือ พระโพธิสัตว์จึงว่า พยศของเจ้าพันหนึ่ง เราได้รับได้แต่ของเรามีอยู่อย่างหนึ่ง เจ้าจะรับได้ไหม นางจึงว่าของพี่อย่างเดียว ฉันรับได้ แต่พี่จงบอกฉันไปให้ฉันรับฉันนี้ พระโพธิสัตว์จึงว่า เจ้าโกรธขึ้นมาจะตีจะคำเราว่าอย่า ๆ หยุด ๆ แล้วก็ให้หนึ่งไป นางก็รับว่าได้คือหน้าบิคามารดาพร้อมกัน...

คำสอนเรื่องหลักการครองเรือนที่ชาดกที่แต่งในประเทศไทย ได้กล่าวไว้อีกประการหนึ่งได้แก่ในเรื่อง โสณันทชาดก (6. เรื่องที่ 1: 154) แสดงถึงความรักของพ่อแม่ โดยเฉพาะของฝ่ายผู้หญิง เมื่อลูกของคนแต่งงานออกเรือน ผู้เป็นพ่อแม่ย่อมห่วงใย ดังที่พระวิสุทธดาบสบิดาของนางปทุมมาดี ได้กล่าวฝากลูกของตนต่อพระเจ้าธรรมมหาราช ซึ่งเป็นพ่อสามีของนางให้เมตตา และปกครองนางด้วยความเป็นธรรม ดังเนื้อความจากเรื่องว่า

... พระคาบสัจจุลแจ้พร 4 ประการ พ[ที่ตนขอจากพระเจ้าธรรมมหาราช] ว่า พระองค์อย่าให้กระทำธิดาของอาตมาเป็นอนรรรยา อนึ่ง หญิงอื่นกล่าวโทษแก่ธิดาของอาตมา พระองค์ต้องพิจารณาซึ่งโทษานุโทษ อนึ่ง ธิดาของอาตมาต้องโทษานุโทษ พระองค์จงประทานโอราหลิวันวาระที่ 1 จงทรงบริภาษลิวันวาระที่ 2 จงประหารลิวันวาระที่ 3 อนึ่ง พระองค์จงรักษาธิดาของอาตมา...

จากข้อความข้างต้นนี้ สะท้อนถึงลักษณะสังคมไทยประการหนึ่ง คือ การที่ผู้ชายมีภรรยาได้หลายคน แต่ภรรยาที่มีสิทธิและความสำคัญมากที่สุดคงได้แก่ ผู้เป็นภรรยาหลวง ดังนั้นพระวิสุทธดาบสจึงไม่ต้องการให้ธิดาของตนอยู่ในฐานะอนรรรยา

โดยสรุปบทบาทผู้หญิงมีส่วนช่วยสื่อคำสอนเรื่องหลักการครองเรือนในลักษณะ เป็นองค์ประกอบหนึ่งของการครองเรือน หรือครอบครัว อันเป็นความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิง ตามหลัก

พุทธศาสนาได้สนับสนุนส่งเสริมชายหญิง หรือคู่สามีภรรยาในฐานะเท่าเทียมกัน โดยแต่ละฝ่ายมีหน้าที่ความรับผิดชอบต่อกัน ควรมีความเคารพและให้เกียรติซึ่งกันและกัน ชีวิตการครองเรือนที่จะผาสุกยั่งยืน ผู้เป็นสามีภรรยาต้องเปิดเผยต่อกันและยอมรับความจริง ศึกษาซึ่งกันและกันด้วยใจเป็นธรรม โดยมีความซื่อสัตย์และให้เกียรติกันเป็นหลักครองใจที่สำคัญ

บทบาทผู้หญิงที่ได้ศึกษาในวิทยานิพนธ์นี้ หากจะพิจารณาลักษณะบทบาทให้ชัดเจนอาจกล่าวได้เป็น 2 ลักษณะ คือ

ลักษณะที่ 1 บทบาทผู้หญิงที่เป็นการกระทำ ตามบทที่กำหนดไว้ในเรื่อง เช่น บทบาทผู้หญิงที่ช่วยเหลือตนเองได้ บทบาทผู้หญิงที่แสดงความรู้ความสามารถพิเศษ เป็นต้น

ลักษณะที่ 2 บทบาทผู้หญิงที่ปรากฏ ในชาดก กล่าวคือเป็นการปรากฏหรือกล่าวถึงผู้หญิงหรือตัวละครหญิงในชาดก โดยที่ไม่ได้แสดงบทบาทหรือการกระทำใด ๆ แต่กล่าวถึงในฐานะ เป็นจุดมุ่งหมายหรือประเด็นของเรื่องที่กำลังกล่าวถึง [เป็นการปรากฏตัว (ผู้หญิง) ขึ้นตามบท] เช่น การกล่าวคำนิทโทษผู้หญิง หรือการกล่าวถึงลักษณะทั่วไปของผู้หญิง ซึ่งการกล่าวถึงนี้อาจมีผลต่อไปถึงการแสดงบทบาทในตอนอื่นของเรื่อง

แท้จริงลักษณะบทบาทที่ 2 นี้มีความใกล้เคียงกันมาก ยากที่จะแยกได้ชัดเจน แต่ที่ได้อธิบายความในที่นี้เนื่องจาก ในหัวข้อเรื่องบทบาทผู้หญิงที่มีส่วนช่วยสื่อการสอนของพุทธศาสนา ในหัวข้อการสอนเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับผู้หญิงนี้ หากมองเพียงผิวเผินอาจรู้สึกรู้สึกว่าประเด็นนี้ไม่ใช่บทบาท แต่เป็นเพียงการกล่าวถึงหรือมีส่วนเกี่ยวข้องกับผู้หญิงเท่านั้น แต่ในทัศนะของผู้ศึกษาวิทยานิพนธ์นี้เห็นว่า บทบาทลักษณะนี้ของผู้หญิงที่ปรากฏในชาดกมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่าลักษณะที่ 1

การสอนเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับผู้หญิงที่ปรากฏในชาดกมี 2 ลักษณะคือ การสอนที่มุ่งต่อผู้หญิงกับการสอนที่เกี่ยวกับผู้หญิง โดยในอรรถกถาชาดกส่วนมากปรากฏการสอนในลักษณะที่ 2 คือเน้นตีความลักษณะที่เป็นโทษ หรือกล่าวถึงข้อเสียของผู้หญิง เพื่อเป็นการเตือนสติชายมิให้ลุ่มหลงในผู้หญิงตัวอย่างการสอนเช่นเรื่อง กุณฑลชาดก (3. อสีตินิบาต เล่ม 16: 266) กล่าวถึงผู้หญิงที่ไม่ควรคบ 5 พวก คือ

...หญิงที่งามเกิน 1 หญิงที่คนหนุ่มมารักใคร่ 1 หญิงเหมือนมือขวา 1 (หมายความว่าไม่มีความสงบเสงี่ยมอย่างมือขวาที่มักทำอะไร ๆ ได้ต่าง ๆ) หญิงที่เป็นภรรยาคนอื่น 1 หญิงที่เห็นแก่ทรัพย์ 1 ทั้ง 5 พวกนี้ไม่ควรคบ...

อรรถกถาชาดกได้อธิบายเพิ่มเติมถึงสาเหตุที่ไม่ควรคบหญิงแต่ละประเภทว่า หญิงที่งามเกินและหญิงที่คนหนุ่มมารักใคร่ ไม่ควรคบเนื่องจากหญิงนั้นย่อมเป็นที่ชอบพอของคนทั่วไป [ทำให้หญิงนั้นอาจเป็นคนโลเล เนื่องจากมีผู้ให้เลือกมาก นอกจากนั้นระหว่างชายที่ชอบพอหญิงนั้นอาจเกิดการแข่งขันแก่งแย่งกัน ทำให้เดือดร้อนลำบากขึ้นได้] หญิงเหมือนมือขวา หมายถึงเฉพาะถึงหญิงที่สันตทานการเพื่อนร่ำและช่วยร้อง ย่อมเป็นที่นิยมชื่นชอบของคนหนุ่มมากอีก เช่นกันหญิงที่เห็นแก่ทรัพย์ไม่ควรคบเนื่องจากหากชายไม่มีทรัพย์ หรือทรัพย์หมดนางย่อมหมดความสนใจหรือถูกคู่มั่นชายนั้น

ธรรมชาติของผู้หญิงนั้น พุทธศาสนาได้กล่าวแสดงคำสอนไว้ว่า ไม่อ้อมด้วยเหตุ 3 ประการ คือ เมถุนธรรม 1 การแต่งตัว 1 การคลอต 1 ดังปรากฏใน เสนกชาดก (3. สัตตกนิบาต เล่ม 9: 37) และกุณฑลชาดก (3. อลิตินิบาต เล่ม 16: 234) ลักษณะทั้ง 3 นี้ มีความเกี่ยวโยงกัน กล่าวคือ ผู้หญิงชอบแต่งตัวเพื่อยั่วยวนให้ชายลุ่มหลง เพราะคนชอบเสพเมถุนธรรม (ร่วมประเวณี) ซึ่งทำให้มีบุตรตามมา คำสอนนี้จะสะท้อนลักษณะผู้หญิงในสังคมอินเดียสมัยพุทธกาล ที่เป็นผู้ไม่มีบทบาทต่อสังคมแต่อย่างไร ผู้หญิงมีหน้าที่เพียงสืบทอดเผ่าพันธุ์เท่านั้น

แม้ผู้หญิงจะเป็นเพศที่อ่อนแอทางด้านกำลังกาย แต่ก็สามารถทำให้เหล่าผู้ชายที่มีร่างกายแข็งแรงและแม้มีความรู้ อดทนอยู่ในอำนาจของตน ดังข้อความคำสอนจากเรื่อง โลมสกัสสปชาดก (3. นวกนิบาต เล่ม 10: 56) ความว่า

...ฝั่งน้ำชื่อว่า เป็นกำลังแก่มหาสมุทร เพราะสามารถทำให้น้ำขึ้นน้ำลงได้ ส่วนสตรีทั้งหลายชื่อว่า มีกำลังยิ่งกว่ากำลังทั้งหมด เพราะสามารถจะพาบุรุษที่มีความรู้ดี แต่มีกำหนดมาสู่อำนาจของตน แล้วให้พิณวาได้...

คำสอนนี้ได้ชี้ว่า การลุ่มหลงในกิเลสตัณหา ย่อมพาให้คนเสื่อมลง จนตกอยู่ในอำนาจของผู้หญิงได้ บุรุษทั้งหลายจึงพึงระวัง

อรรถกถาชาดกยังได้กล่าวถึงลักษณะนิสัย แม้ในเรื่อง เล็กน้อยที่เป็นธรรมชาติของผู้หญิงไว้อีกด้วย ได้แก่ ในเรื่องวิธราชค (3. มหานิบาด เล่ม 19: 299, 236) ความว่า ...ชื่อว่าความปรารถนาอยากได้นั้นได้มีประการต่าง ๆ ซึ่งหม่อมมนุษย์ในโลกเขา เรียกว่าเป็นธรรมคาของหญิงทั้งหลาย...หญิงทั้งหลายบางที่ยินดีรักใคร่กัน บางทีก็ ไม่ยินดีรักใคร่กัน กรรมที่เรา [สามี] ทาลงไปมิได้ปรึกษาหารือใคร เมื่อเวลาเขา [ภรรยา] ไม่ยินดีรักใคร่ต่อกัน พวกญาติมิตรและ เพื่อที่สนิทยอมจะไม่ช่วยชวนชวาย...

กล่าวข้างต้นนี้ นอกจากจะแสดงให้เห็นลักษณะของผู้หญิงแล้ว ยังสะท้อนถึงความมีอำนาจเหนือผู้ชายโดยเฉพาะสามีของผู้หญิง และปกติผู้ชายจะเป็นผู้ตัดสินใจในเรื่องสำคัญต่าง ๆ แต่ ก็มักต้องได้รับความเห็นชอบจากฝ่ายหญิง คือภรรยา ก่อน

คำสอนเกี่ยวกับผู้หญิงอีกประการหนึ่งที่ปรากฏในอรรถกถาชาดก ได้แก่ เรื่องกิริยา-มารยาท ซึ่งนับเป็นคุณสมบัติสำคัญที่ผู้หญิงต้องระมัดระวังให้สุภาพเรียบร้อยตลอดเวลาตั้งตัวอย่าง เรื่อง พาหิยชาดก (3. เอกนิบาติ เล่ม 3: 192) กล่าวถึง หญิงผู้หนึ่งแม้รูปร่างหน้าตาไม่สวยงาม แต่เป็นผู้รู้จักละอายระวังรักษา กิริยา เมื่อพระราชาทอดพระเนตรเห็น จึงรับนางเป็นมเหสี พระโพธิสัตว์ได้ตรัสแสดงคำสอนไว้ความว่า

...พึงศึกษาสิ่งที่ดีควรศึกษาทั้งหลาย ผู้ชนที่มีความพอใจยอมมีอยู่ แม้แต่หญิงบ้านนอก ยังทำให้พระราชาทรงโปรดปรานได้ด้วยความกระหมัดเมี้ยนา...

ส่วนชาดกที่แต่งในประเทศไทยได้แสดงคำสอนเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับผู้หญิงในลักษณะที่เป็น คำสอนมุ่งต่อผู้หญิงโดยตรง และ เน้นโดยเฉพาะผู้หญิงในฐานะภรรยา ตัวอย่างคำสอนเช่น ในอนันตชัยบัณฑิตชาดก (7: 11, 117) กล่าวถึงลักษณะภรรยาที่ดีและ เลว กับความทุกข์ของผู้หญิงในฐานะภรรยา ความว่า

...จะรู้ว่าเมียดีและร้ายนั้น รู้เมื่อสิ้นสมบัติ...ภรรยาใหญ่จะไม่สบายก็เพราะ [สามี] มีภรรยาใหม่ บุรุษจะไม่สบายใจก็เพราะภรรยามีชู้...

การพิจารณาถึงลักษณะภรรยาที่ดีและร้าย จากเมื่อสิ้นสมบัตินี้สอดคล้องกับคำสอนเรื่องลักษณะผู้หญิงที่ไม่ควรคบ 1 ใน 5 ประเภทในอรรถกถาชาดกดังกล่าวมาแล้ว คือ ผู้หญิงที่เห็นแก่ทรัพย์ นับเป็นคำสอนที่เป็นจริงอยู่ทั้งในอดีตและปัจจุบัน ส่วนในเรื่องสาเหตุของภรรยาและรวมถึง

สามี่ที่เกิดจากการประพจน์อกาใจของแต่ละฝ่ายนั้นสอดคล้องกับคำสอนในศีล 5 ข้อ 3 ที่ห้ามประพจน์ผิดนิกาม

ตามคตินิยมแต่โบราณถือว่าผู้หญิงในฐานะภรรยาควรเป็นผู้อ่อนน้อม สุภาพอ่อนโยนจึงจะจัดว่าเป็นภรรยาที่ดี ดังปรากฏคำสอนตอนหนึ่งใน ทักขมานิกชาดก (5. เรื่องที่ 13: 301) ความว่า...ภรรยาคนใดใจบาปคือด้าน ภรรยาคนนั้นไม่นับว่าเป็นภรรยาได้เลย...คำกล่าวนี้สอดคล้องกับเรื่อง สุชาดาชาดก (3. ติกนิบาต เล่ม 6: 139-146) เนื้อเรื่องของชาดกนี้กล่าวถึงนางสุชาดาน้องสาวคนเล็กของนางวิสาขา เป็นผู้มีปกติอารมณฺ์คุณเจียวมักโกรธ แม้แต่งงานแล้ว อยู่ในเรือนของสามีก็มักแสดงกิริยาคุร้ายคุกคามทาสีทาสา จนพระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมเรื่องภริยา 7 (ลักษณะของภรรยาที่ดีและไม่ดี 7 ประเภท) นางจึงเปลี่ยนแปลงนิสัยเป็นผู้สุภาพอ่อนโยน

นอกจากคำสอนที่มุ่งต่อผู้หญิง โดยเฉพาะในฐานะต่อภรรยาแล้ว ชาดกที่แต่งในประเทศไทยยังแสดงถึงคำสอนที่เกี่ยวข้องกับหญิงทั่วไป ในเรื่องการประพจน์ปฏิบัติตนที่เหมาะสมดีงาม ดังเรื่องวรนุชชาดก (6. เรื่องที่ 9 : 696) กล่าวไว้ความว่า...ธรรมคาพระราชาที่ดี หักก็ดี สมณะก็ดี สตรีก็ดี รับร้อนเดินเร็วก็หางามไม่...และในจันทคาชชาดก (6. เล่มที่ 11: 889) ยายชี่ปะขาวได้สอนนาง เทวธสังกา ซึ่งจะไปหาพระจันทคาชโพธิสัตว์ในตอนกลางคืน ว่า...สตรีไม่ควรไปหาบุรุษ...คำสอนทั้ง 2 ข้อนี้ ล้วนเป็นข้อสั่งสอนให้ผู้หญิงมีความสำรวมเรียบร้อย

โดยรวมคำสอนเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับผู้หญิงที่ปรากฏในอรรถกถาชาดกและชาดกที่แต่งในประเทศไทยนั้น เป็นคำสอนที่แต่งในประเทศไทย ที่มุ่งสอนต่อผู้หญิงโดยตรง กล่าวคือ สอนว่าผู้หญิงควรหรือไม่ควรประพจน์เช่นนั้น เช่นนี้ เป็นต้น ลักษณะหนึ่งกับอีกลักษณะหนึ่ง เป็นคำสอนที่เกี่ยวข้องเนื่องกับผู้หญิงคือ สอนเกี่ยวกับลักษณะที่ดีหรือไม่ดีของผู้หญิง เป็นต้น ซึ่งคำสอนในลักษณะหลังนี้มีปรากฏมากในอรรถกถาชาดก ส่วนชาดกที่แต่งในประเทศไทยได้เน้นคำสอนในลักษณะแรก

กล่าวโดยสรุป บทบาทผู้หญิงที่ปรากฏในอรรถกถาชาดกและชาดกที่แต่งในประเทศไทยมีส่วนช่วยสื่อคำสอนของพุทธศาสนาในเรื่องต่าง ๆ คือ เรื่องต้นเหตุแห่งทุกข์ เรื่องความกตัญญู กตเวที เรื่องกรรมและผลของกรรม เรื่องสภาวะชีวิต เรื่องการคบมิตร เรื่องความรัก เรื่องหลักการครองเรือน และคำสอนเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับผู้หญิง คำสอนเหล่านี้เป็นคำสอนในขั้นพื้นฐานไม่ลึกซึ้ง ผู้อ่านหรือฟังชาดกสามารถเข้าใจได้ง่าย ประกอบกับลักษณะของชาดกเป็นเรื่องเล่า

คล้ายนิทานมีตัวละครชายหญิงและ เหตุการณ์ เรื่องราวประกอบ เป็นตัวอย่างทำให้เข้าใจและ
จดจำเนื้อเรื่องและคำสอนได้ไม่ยาก นับว่าขาดประสบการณ์ในการสื่อคำสอนด้วยเรื่องเล่า
ตัวอย่าง และโดยเฉพาะในด้านของบทบาทผู้หญิง ก็ได้ช่วยสื่อคำสอนในหลายเรื่องทำให้เข้าใจ
ได้ชัดเจน นอกจากนี้ยังได้รับผลทางอ้อมคือ คือภาพสะท้อนของสถานะความเป็นอยู่ในสังคมของ
ผู้หญิงในอดีต

ศูนย์วิทยุทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย